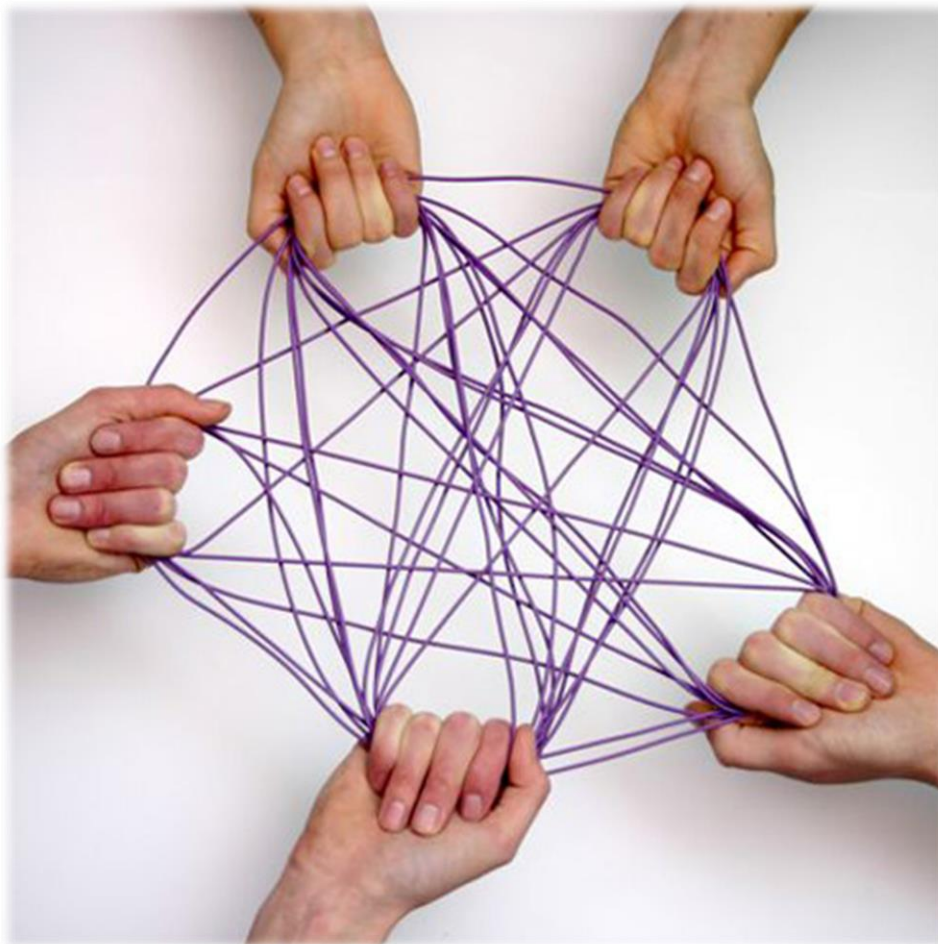

Mei 2020

Student: Ellis Oomen

*Studiebegeleiders: Do Quekel
Carlos de Kleijn*

Dit ben ik, dat ben jij, zo zijn wij!

*Intelligence plus character – that is the goal of true education.
The complete education gives one not only power of concentration, but
worthy objectives upon which to concentrate.*

Martin Luther King Jr., 'The purpose of education'

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	5
1. Algemene inleiding	6
1.1 Inleiding.....	6
1.2 Aanleiding onderzoek.....	6
1.3 Overheidsbeleid en maatschappelijke relevantie	6
1.5 Situatie vooraf aan dit onderzoek.....	7
1.6 Gewenste situatie.....	8
1.7 Doel van het onderzoek	8
1.8 Kernbegrippen	8
2. Theoretisch kader	10
2.1 Sociaal Emotioneel Leren (SEL)	10
2.2 De positie van SEL in het primair onderwijs	12
2.3 Een schoolbrede benadering SEL én gedrag	14
2.4 Het belang van een betrokken team bij SEL	15
2.5 Het belang van ouder- en leerlingbetrokkenheid bij SEL	17
2.6 Hoofd- en deelvragen.....	18
3. Methodologie	20
3.1 Onderzoeksstrategie	20
3.2 Literatuuronderzoek	20
3.3 Participanten	20
3.4 Onderzoeksmethoden.....	21
3.5 Triangulatie	24
4. Dataverzameling- en analyse	28
4.1 Deelvraag 1: Hoe verhoudt het huidige aanbod van SEL zich tot het ‘SAFE-principe’ (Durlak et al., 2011) en ‘de vijf SEL- competenties’ (CASEL, in Van Overveld, 2017b)?	28
4.2 Deelvraag 2: In hoeverre is er onder ouders draagvlak voor SEL en voelen zij zich door de onderzoeksschool betrokken bij het SEL van hun kind?	31
4.3 Deelvraag 3: In hoeverre is er onder de leerlingen draagvlak voor SEL en voelen de leerlingen zich door de onderzoeksschool betrokken bij SEL?	33
5. Conclusies en discussie	35
5.1 Beantwoording deelvragen	35
5.2 Beantwoording onderzoeksvraag.....	38
5.3 Aanbevelingen en vervolgonderzoek	39

5.4 Discussie.....	40
5.4 Praktische opbrengst	41
5. 6 Betrouwbaarheid en ethiek	42
Bibliografie.....	43

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op het verbeteren van sociaal emotioneel onderwijs op de basisschool.

SEL draagt bij aan persoonsvorming van leerlingen, een veilig pedagogisch klimaat op school en heeft een positieve invloed op de maatschappij (Biesta, 2011; CASEL, 2012; Durlak, Domitrovich, Weissberg & Gullotta, 2015; Mitchell, 2015; Nennie, 2018; Platform Onderwijs2032, 2016; Van Overveld, 2017b; Van Zundert, 2017; WHO, 2003).

Op veel scholen krijgt SEL onvoldoende aandacht (Shriver & Weissberg, 1996, in Durlak et al., 2015; Nennie, 2018; Van Overveld, 2010 in Van Overveld, 2016).

De onderzoeksvraag is:

Welke ontwikkelingen zijn er op beleidsmatig vlak nodig en haalbaar op een reguliere basisschool om sociaal emotioneel leren (SEL) van leerlingen zo effectief en langdurig mogelijk positief te beïnvloeden?

Participanten aan het onderzoek zijn leerkrachten, ouders en leerlingen.

De onderzoeksmethoden zijn: literatuuronderzoek, focusgroep, studiedag, enquête leerkrachten, semigestructureerd groepsinterview leerkrachten, introductiefilmpje SEL, enquête ouders, presentatie leerlingen en enquête leerlingen.

Het onderzoek resulteert in acht ontwikkelpunten met betrekking tot SEL:

draagvlak team vergroten; effectief en inspirerend leiderschap organiseren; een heldere visie op het gebied van pedagogiek die preventie van gedragsproblemen nastreeft ontwikkelen; kennisuitbreiding en training van het team organiseren; de inhoudelijke uitwerking (de vijf SEL-competenties) van CASEL (2012) hanteren; zorgen dat het sociaal emotioneel onderwijs **SAFE** (Durlak et al., 2011) is; ouders betrekken bij het SEL van hun kind én leerlingen actief betrekken bij SEL.

Deze ontwikkelpunten dragen bij aan de toekomstige realisatie van een concrete en beredeneerde vormgeving van SEL en de daarbij behorende emotionele (ik), sociale (jij) en de morele (wij) competenties (CASEL, 2012): **‘Dit ben ik, dat ben jij, zo zijn wij’.**

1. Algemene inleiding

1.1 Inleiding

Dit praktijkgericht onderzoek vindt plaats op een reguliere basisschool. Ik ben op deze school werkzaam als groepsleerkracht. Bij aanvang van het schooljaar 2018-2019 ben ik tevens aangesteld als gedragscoördinator en vanuit die hoedanigheid neem ik initiatief tot dit onderzoek.

Leerlingen van onze school komen uit verschillende wijken. Er is een grote diversiteit in culturele achtergrond en opleidingsniveau van ouders.

Het team bestaat uit zestien personen. De afgelopen drie schooljaren hebben er veel wisselingen plaatsgevonden in de samenstelling van het team. Zeven collega's werken vrij recent op deze school.

1.2 Aanleiding onderzoek

Steeds meer collega's ervaren handelingsverlegenheid in de groep op het gebied van gedrag. Er worden in verschillende groepen curatieve maatregelen ingezet om grip te krijgen op een verstoord klassenklimaat.

Vanuit mijn rol als gedragscoördinator wil ik inzetten op de preventie van gedragsproblemen in plaats van op curatie. Uit een meta-analyse van Durlak, Weissberg, Dymnicky, Taylor en Schellinger (2011) blijkt dat onder andere schoolbrede evidence based SEL programma's hieraan kunnen bijdragen.

Dit alles heeft mij doen besluiten om mij binnen dit onderzoek te richten op SEL met als ondergrond CASEL en het SAFEprincipe (CASEL, 2012, Durlak, 2011, 2015) omdat dit zich baseert op grondig onderzoek en praktische aanknopingspunten biedt (zie verder hoofdstuk 2).

1.3 Overheidsbeleid en maatschappelijke relevantie

Vanaf 2015 zijn scholen wettelijk verplicht een sociaal veilige omgeving te verzorgen. Daaronder wordt verstaan: er zijn grenzen en regels; er wordt adequaat opgetreden tegen grensoverschrijdend gedrag en leerlingen worden aangemoedigd om positief gedrag te laten zien (PO-Raad & VO-Raad, 2014).

Sinds Passend Onderwijs in 2014 geldt: regulier als het kan, speciaal als het moet (OCW, 2013). Daardoor stromen meer leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften regulier onderwijs in. Van scholen wordt verwacht dat zij ondersteuning bieden aan

leerlingen met leerproblemen, maar ook met sociaal emotionele- en/of gedragsproblemen. Dat stelt hoge eisen aan de capaciteiten van scholen (Smeets, Ledoux, Regtvoort, Felix & Mol Lous, 2015).

Op sociaal-emotioneel gebied liggen meer verantwoordelijkheden op het bordje van school. Beleid van de Nederlandse overheid legt meer nadruk op academisch leren (lezen, taal rekenen) dan op sociaal en emotioneel leren (Van Overveld, 2010 in Van Overveld, 2016).

Dit toont zich onder andere door 'te veel extra taken' en 'een grote verantwoordingsplicht door de hoge eisen en verwachtingen die door de inspectie worden gesteld', in onderzoek naar werkdruk in het onderwijs (CNV, 2013).

Biesta (2018) beargumenteert kwalificatie, het aanbieden en verwerven van kennis en vaardigheden, nu als 'core business' van het onderwijs. Hij pleit voor een 'flipped' curriculum dat begint bij aandacht voor het persoon-willen-zijn van de leerling, en niet als iets extra's voor als er nog tijd over is.

Ook The World Health Organization's (2003) pleiten voor 'skills-based health education' waarin kinderen kennis, attitudes en vaardigheden worden onderwezen, die zij nodig hebben om hun gezondheid¹ te beschermen.

Een brede maatschappelijke dialoog (Platform Onderwijs2032, 2016) toont dat Nederland behoefte heeft aan een nieuwe koers in onderwijs, waarin onder andere een grotere nadruk op persoonsvorming komt te liggen.

Uit onderzoek van het SCP (2018) blijkt dat veel Nederlanders 'de manier waarop wij samenleven' als een maatschappelijk probleem zien.

Persoonsvorming krijgt een belangrijke rol in de 21st century skills (SLO, 2019).

Tenslotte blijkt uit een actuele campagne van SIRE (<https://doeslief.sire.nl/>)

dat de Nederlandse samenleving behoefte heeft aan 'aardig zijn tegen elkaar'.

1.5 Situatie vooraf aan dit onderzoek

Eind schooljaar 2016-2017 besluit het team van de onderzoeksschool een andere koers te gaan varen op het gebied van SEL. Men is niet geheel tevreden over de methode Leefstijl (Van Eck & Onvlee, 2008). Het leerplan biedt niet altijd wat er nodig

---

¹ Om gezondheid te definiëren gebruiken The World Health Organization's de WHO definitie: "Health is a state of complete physical, mental, and social well-being."

is in de groep. Men besluit de methode Leefstijl facultatief in te blijven zetten en naar eigen inzicht aan te vullen.

Schooljaar 2017-2018 doe ik vooronderzoek (Oomen, 2018) naar de ervaringen van collega's met betrekking tot de nieuwe opzet. De belangrijkste uitkomsten van dit onderzoek zijn: 2 leerkrachten zijn tevreden over de manier waarop zij SEL vormgeven. De overige 8 leerkrachten geven aan een beetje tevreden (6) of ontevreden (2) te zijn; 10 van 13 respondenten geeft aan onvoldoende zicht te hebben op een doorgaande lijn en 10 van 13 respondenten vindt dat er onvoldoende aandacht is voor SEL in het team.

1.6 Gewenste situatie

Een beredeneerd en geïntegreerd aanbod van SEL binnen ons onderwijs dat: de sociaal-emotionele vaardigheden van leerlingen zo effectief mogelijk beïnvloedt; een doorgaande lijn tussen de verschillende jaargroepen omvat; bijdraagt aan een positief klassen- en schoolklimaat; gedragsproblemen reduceert en voldoende handvatten biedt aan leerkrachten om SEL verantwoord vorm te kunnen geven in hun groep.

1.7 Doel van het onderzoek

Het onderzoek leidt tot aanbevelingen die bijdragen aan verbetering van het sociaal emotioneel onderwijs op de school waar het onderzoek plaatsvindt.

Het onderzoek richt zich op het inzichtelijk maken van het huidige sociaal emotionele onderwijs. Als het onderzoek is afgerond, is concreet in kaart gebracht hoe het huidige sociaal emotionele onderwijs eruit ziet én hoe dit zich verhoudt tot de recente inzichten op 'goed' sociaal emotioneel onderwijs.

Daarnaast worden achterliggende gevoelens, wensen en ambities van leerkrachten ten aanzien van SEL inzichtelijk gemaakt.

Verder wordt in kaart gebracht in hoeverre ouders en leerlingen SEL belangrijk vinden en in hoeverre ouders en leerlingen zich betrokken voelen bij het SEL op de onderzoeksschool.

1.8 Kernbegrippen

Welke *positie* heeft SEL binnen ons onderwijs? Hoe kan er op een zo effectief mogelijke manier vorm worden gegeven aan SEL? Is een *schoolbrede benadering*

van SEL wenselijk? Kan SEL bijdragen aan *preventie van gedragsproblemen* en een *veilig pedagogisch klimaat*?

Wat vraagt dit alles van de betrokkenen? Hoe belangrijk is *draagvlak* in het team en onder ouders en leerlingen? Hoe belangrijk is *ouder- en leerlingbetrokkenheid* bij SEL?

2. Theoretisch kader

2.1 Sociaal Emotioneel Leren (SEL)

SEL is het leerproces waardoor kinderen én volwassenen: emoties begrijpen en beheersen, positieve doelen stellen en behalen, empathie voelen voor en laten zien aan anderen, positieve relaties ontwikkelen en onderhouden en verantwoordelijke keuzes maken (CASEL, 2012).

SEL en sociaal emotionele ontwikkeling (SEO) lijken qua betekenis veel op elkaar. Toch is er volgens Van Overveld (2017b) een verschil. SEO gaat volgens hem vooral over 'het in ontwikkeling zijnde' kind, terwijl SEL 'het proces' is dat SEO ondersteunt; de tussenstapjes die nodig zijn om tot SEO te komen. In de verdere uitwerking van dit PGO zal ik de term SEL toepassen, aangezien ik vooral 'het proces' zal onderzoeken.

SEL is bijzonder complex. Kohnstamm (2009) verklaart dit door te stellen dat SEL door alle andere ontwikkelingen heen loopt. Bovendien hángt deze ontwikkeling niet samen, maar vált die samen met andere ontwikkelingen.

De complexiteit blijkt ook omdat er in het veld van SEL geen enkele theorie als 'upcoming' of 'de beste' wordt beschouwd (Bracket, Elbertson & Rivers, 2015, in Durlak et al., 2015).

Dat SEL complex is ervaren de leerkrachten in mijn praktijk ook. Dagelijks worstelen zij met 'hoe' en 'wanneer' zij de SEL-competenties een plek kunnen geven binnen hun onderwijs, want er ligt nog zoveel meer op het bordje van de leerkracht.

Achtergronden

Ondanks complicatie om het sociaal-emotionele leerproces te doorgronden, zijn er verschillende psychologen die duidelijke ideeën hebben over wat van invloed is op SEL. De sociale omgeving blijkt daarin cruciaal.

Kohnstamm (2009) stelt dat de SEO al start vanaf de geboorte. Jonge zuigelingen stellen hun waarnemings- en gedragsmogelijkheid af op soortgenoten en niet op dieren of dingen. Met huilen, kraaien en vastpakken, proberen ze een soortgenoot naar zich toe te lokken en bij zich te houden. Het hechten aan één of een paar mensen is belangrijk. Kwaliteit van hechting aan de personen die hen voorzien van hun levensbehoeften en veiligheid is volgens Bowlby (1983) een voorwaarde om later zelf kwalitatief goede relaties aan te kunnen gaan.

Volgens Kohnstamm (2009) is de mogelijkheid van imitatie al jong aanwezig en talloze vaardigheden leert het kind dan ook door het afkijken van de kunst bij volwassenen. Bandura (1977) noemt dit 'observationeel leren'. Wanneer een kind ziet welke gevolgen bepaald gedrag voor een ander heeft, besluit het kind aan de hand daarvan het gedrag, al dan niet, na te doen (observationele bekrachtiging). Skinner (1938) toont aan dat het sociaal-emotionele leerproces heel doelgericht te beïnvloeden is. Operante conditionering kan leiden tot aanpassing van gedrag. Als de omgeving 'positieve bekrachtigers' (beloning) geeft naar aanleiding van bepaald gedrag, kan dit leiden tot herhaling van gewenst gedrag. 'Negatieve bekrachtigers' (straf) kunnen leiden tot afname van ongewenst gedrag.

De theorie geeft verschillen maar ook overeenkomsten aan in hoe onderzoekers tegen SEL aankijken. Dit is herkenbaar in mijn praktijk. Iedere collega draagt onopzettelijk verschillende normen en waarden met zich mee en dat beïnvloedt onwillekeurig de (verschillende) manieren waarop er met elkaar wordt omgegaan (Brackett, Elbertson & Rivers, 2015, in Durlak et al., 2015). Helaas kunnen verschillende benaderingen van leerkrachten bij leerlingen voor verwarring zorgen (Van Tuijl & Ruiterkamp, 2011) en dat is niet wenselijk.

Onze SEL-praktijk mist eendracht en een weloverwogen, duidelijke en onderbouwde visie gebaseerd op de theorie.

Inhoud

Om te beschrijven waar SEL volgens de theorie over zou moeten gaan, kies ik voor de inhoudelijke uitwerking van CASEL (2017) (zie bijlage 1: Competencies Wheel CASEL) omdat dit een breed collectief biedt dat zich baseert op grondig onderzoek. De inhoud van SEL moet volgens CASEL (2012) voortkomen uit de door hen opgestelde vijf SEL-competenties (zie Figuur 1): besef van jezelf, zelfmanagement, besef van de ander, relaties kunnen hanteren en keuzes maken. Het is belangrijk dat deze inhouden elke dag worden gepromoot in meerdere contexten. CASEL stelt dat SEL meer is dan alleen een programma of les. Het gaat erom hóe onderwijzen en leren gebeurt, en ook wát je leert en wáár je leert (CASEL, 2012).

De vijf SEL-competenties worden in mijn praktijk niet nadrukkelijk onder de aandacht gebracht en niet consequent nageleefd. Er is geen duidelijke vormgeving en inhoud van SEL.

	Competentie	Omschrijving
Ik competenties	Besef van jezelf	• Kennis van je eigen lichaam • Gevoelens herkennen en benoemen • Zelfvertrouwen
	Zelfmanagement	• Heftige emoties controleren • Doelgericht gedrag • Weten wanneer je hulp moet zoeken
Jij competenties	Besef van de ander	• Empathie • Je inleven in de ander • Diversiteit waarderen
	Relaties met anderen	• Vrienden maken • Vrienden houden • Conflicten voorkomen en oplossen
Wij competenties	Keuzes maken	• Eerlijk onderhandelen • Goed zijn voor jezelf en de ander • Zelfreflectie

Figuur 2.1. Overzicht SEL-competenties. Overgenomen van <https://www.keesvanoverveld.nl/boeken/sel/>. Copyright 2017, K. Van Overveld. Geraadpleegd op: 3 juni 2019.

2.2 De positie van SEL in het primair onderwijs

De basisschool speelt een cruciale rol in het SEL van het kind (Bronfenbrenner, 1979; Catalano & Hawkins, 1996; Meersbergen & Jeninga, 2012).

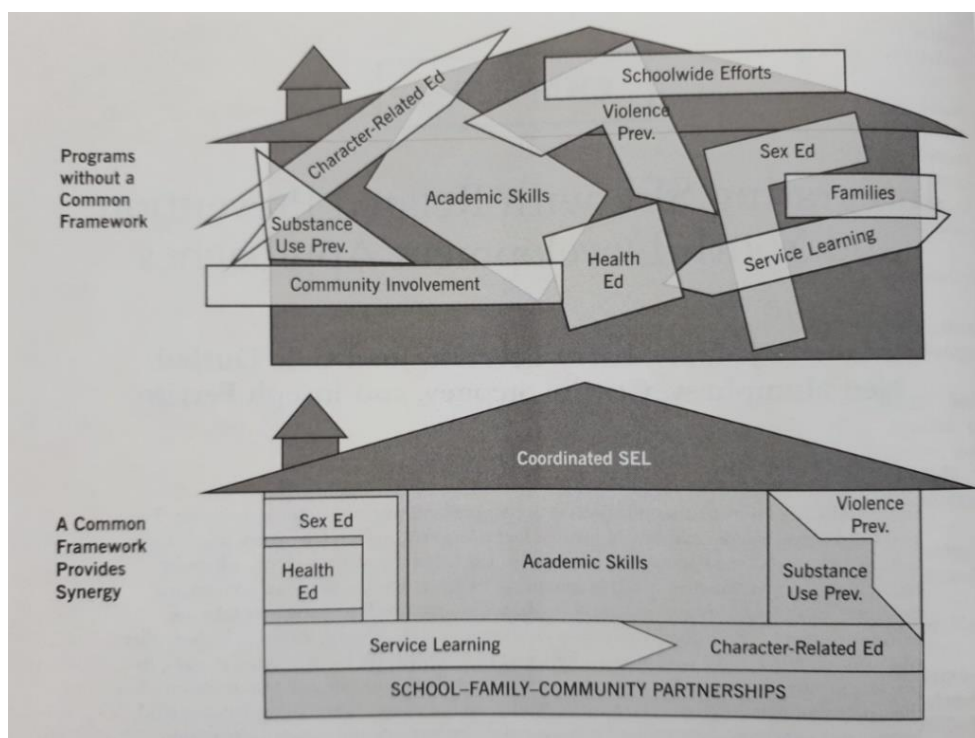
Uitgebreid onderzoek (Durlak et al., 2011) toont aan dat SEL-programma's op scholen de verbinding van leerlingen mét school kan verbeteren en positief gedrag en academische prestaties kan bevorderen.

Daarnaast erkennen wereldwijd leraren het belang van de ontwikkeling van het kind in al zijn facetten, met inbegrip van sociale en emotionele vaardigheden (Nennie, 2018). In de door ons omringende landen ook wel 'teaching the whole child' genoemd (Van Overveld, 2017a). Uit een Amerikaanse enquête (Bridgeland, Bruce & Hariharan, 2013) blijkt zelfs dat 95 procent van de ondervraagde leraren geloven dat sociale en emotionele vaardigheden kunnen worden onderwezen en dat SEL ten goede komt aan scholieren en studenten ongeacht hun achtergrond.

Ondanks deze gemeenschappelijke erkenning voor het belang van SEL én het feit dat het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap onderwijs in SEL verplicht (SLO, 2017), hebben nog maar weinig scholen SEL daadwerkelijk als prioriteit op de agenda staan (Nennie, 2018). Op de meeste scholen wordt wel gewerkt met een

SEL-programma, maar de meeste programma's worden volgens Shriver en Weissberg (1996, in Durlak et al., 2015, p. 11) op scholen geïntroduceerd als "een opeenvolging van gefragmenteerde grillen, geïsoleerd van andere programma's en met weinig richting, coördinatie, duurzaamheid of impact." (Zie bovenste gedeelte Figuur 2).

De onderste illustratie (Figuur 2) laat de meest effectieve en dus 'de gewenste situatie' zien met SEL als de integrerende lijn: een school waarin verschillende SEL- en gerelateerde inspanningen grondig en gecoördineerd zijn, én gekoppeld zijn aan de academische vaardigheden, ouders, de gemeenschap, inclusief naschoolse programmering (Elias et al., 2015, in Durlak et al., 2015, p. 33).

Figuur 2.2. Gecoördineerd SEL en gerelateerde benaderingen: de door elkaar gegooide en synergetische school. Overgenomen uit Handbook of social and emotional learning: Research and practice. (p. 34) door J.A. Durlak, C.E. Domitrovich, R.P. Weissberg en T.P. Gullotta, 2015, New York: Guilford Press, Copyright 2015, Guilford Press.

Om dit te bereiken moet het sociaal emotioneel onderwijs voldoen aan het SAFE-principe (Sequenced, Active, Focused en Explicit) (Durlak et al., 2011). Het sociaal emotioneel onderwijs dient zo opgezet te zijn dat: het aanbod van sociaal – emotionele vaardigheden gepland en intentioneel is (Sequenced); leerlingen op een actieve manier bij de lessen worden betrokken (Active); de beschikbare tijd goed besteed wordt om de voorgenomen inhoud over te brengen (Focused); er op een

duidelijke wijze naar een doel toegewerkt wordt (Explicit) (Van Overveld, 2017a, p.118).

Wanneer ik het sociaal emotioneel onderwijs uit mijn praktijk vergelijk met de theorie dan kom ik tot de conclusie dat SEL binnen ons onderwijs niet SAFE is. Als ik kijk naar de illustraties uit figuur 2, lijkt mijn praktijk op 'de door elkaar gegooide school'. SEL staat niet als prioriteit op onze agenda. SEL lijkt ongecoördineerd te verlopen, onsamenhangend en geïsoleerd van andere programma's.

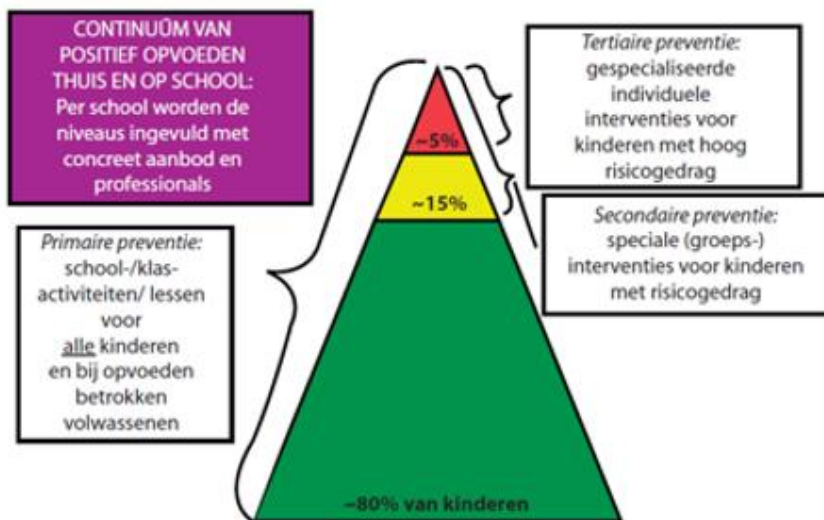
2.3 Een schoolbrede benadering SEL én gedrag

Uit onderzoek blijkt dat schoolbrede evidence based programma's die gericht zijn op SEL positieve uitkomsten hebben voor de sociaal en emotionele vaardigheden van de leerlingen, hun houding ten aanzien van zichzelf en anderen, gedragsproblemen en leerprestaties (Durlak et al., 2011).

Dat een schoolbrede benadering van SEL belangrijk is bevestigt Van Zundert (2017). Zij vindt het van groot belang dat *iedereen* in de school én de daaraan gekoppelde omgeving wordt betrokken bij een veilig pedagogisch klimaat. Iedereen staat, in meer of mindere mate, met elkaar in verbinding en iedereen maakt deel uit van de schoolcultuur, laten Van Meersberen en Jeninga (2012) zien in hun model van de ecologie van de leerling. "Een schoolcultuur bepaalt en weerspiegelt hoe de leden zich gedragen: leraren onderling, leraren naar leerlingen, leerlingen onderling, ouders naar leraren, ouders naar leerlingen..." (Mitchell, 2015, p. 233). Wanneer je op alle lagen van de organisatie intervenieert, biedt je volgens Van Zundert (2017) de meest optimale omstandigheden om iedereen op school te laten floreren en duurzaam de ontwikkeling van problemen te voorkomen.

Dat gedragsproblemen zich in mindere mate voordoen op scholen met schoolbrede evidence based SEL-programma's komt volgens Elias et al. (2015, in Durlak et al., 2015) doordat deze SEL-programma's erop gebrand zijn om *alle* kinderen de essentiële vaardigheden en competenties mee te geven, dus ook de kinderen bij wie de omgevingsfactoren niet in hun voordeel werken. Elias et al. stellen dat sommige kinderen het geluk hebben de SEL-competenties reeds vanaf hun geboorte van hun ouders en andere geliefden, opvoeders en gemeenschappen mee te krijgen, maar dat dit helaas niet voor alle kinderen geldt. Voor hen is het belangrijk om in een schoolcultuur terecht te komen waar alle kinderen een solide SEL-basis wordt

geboden, zodat zij alsnog de SEL-competenties leren. Daarnaast is het belangrijk dat deze kinderen extra oefenmogelijkheden wordt geboden, zoals in het Three-tier model (zie Figuur 3) (Greenwood, Kratochwill & Clements, 2008, in Goei et al., 2010).

Figuur 2.3. Three-tier model. Overgenomen uit Omgaan met gedragsproblemen in het onderwijs: SWPBS. (p. 16) door S.L. Goei, M. Nelen, M. van Oudheusen, E. de Bruïne, D. Piscaer, C. Roozeboom, B. Schoorel en R. Blok, 2010, Remediaal 1.

Van Overveld (2017b) merkt op dat leraren veel aandacht en energie steken in de gele en rode interventies, ofwel in het lastigste gedrag dat leerlingen laten zien. Het is beter om te investeren in goede relaties met leerlingen, ofwel het groene preventieniveau.

Als ik het Three-tier model vergelijk met mijn praktijk, concludeer ik dat er veel tijd en aandacht wordt gestoken in de gele en rode top van de piramide (curatie), terwijl de groene basis voor álle kinderen niet in orde is (preventie). We leggen de focus verkeerd. Daarnaast is er van een schoolbrede benadering SEL geen sprake. Het belang hiervan wordt in paragraaf 2.4 en 2.5 uitgebreider toegelicht.

2.4 Het belang van een betrokken team bij SEL

Succesvol schoolbreed invoeren van SEL kan volgens Mitchell (2015) alleen slagen als de implementatie zorgvuldig wordt voorbereid en door voldoende kennis is onderbouwd; bovendien vereist het veranderingen bij de leidinggevende, de leraren en onderwijsondersteunende medewerkers en het systeem zelf (Mitchell, 2015).

Leiderschap

Om een schoolbrede benadering SEL te realiseren is effectief leiderschap vereist (Mitchell, 2015). Het leiderschap moet volgens Hart (2017) inspirerend zijn en er naar streven dat 'de magneet' (de bedoeling) geladen wordt en levend is in de organisatie. Heller en Firestone (1995, in Mitchell, 2015) betogen dat het belangrijk is om te starten met het opstellen van een duidelijke visie. Het team dient enkele gezamenlijk gedragen kernwaarden en een aantal leidende principes daaromheen vast te stellen. Deze waarden zijn vervolgens richtinggevend voor gewenst gedrag (Van Tuijl & Ruiterkamp, 2011).

In mijn praktijk hebben de afgelopen jaren verschillende onderwijsvernieuwingen aandacht gekregen. In die tijd is er weinig oog geweest voor pedagogiek en SEL. Er is geen concrete visie op pedagogiek en daardoor ook niet op SEL. 'De bedoeling' van SEL is niet helder en dus kan 'de magneet' niet geladen worden. Effectief en inspirerend leiderschap op dit gebied ontbreekt.

Leerkracht

Goed onderwijs vraagt om toegewijde en bevlogen leerkrachten. Zij horen bij de krachtigste beïnvloeders van het leerproces van leerlingen, doordat zij ervan overtuigd zijn dat ze persoonlijk verantwoordelijk zijn voor het leren van hun leerlingen (Hattie, 2012).

Het bevorderen van de SEO van alle leerlingen in de klas vraagt van leerkrachten dat zij sociale en emotionele vaardigheden kunnen modelleren en dat zij leerlingen kansen bieden om vaardigheden te oefenen en aan te scherpen (Brackett, Elbertson & Rivers, 2015, in Durlak et al., 2015).

Nennie (2018) geeft aan dat leerkrachten moeite hebben om deze vaardigheden effectief te onderwijzen en te beoordelen, omdat de leerkrachten die nu voor de klas staan, zijn opgeleid in een systeem dat het belang van SEL niet of nauwelijks erkende. Dit herken ik in mijn praktijk. Zowel de ervaren als de startende leerkrachten zijn onvoldoende geschoold in het belang, de inhoud en vormgeving van SEL. Training van leerkrachten op dit gebied is belangrijk (Weissberg, Durlak, Domitrovich & Gullotta, 2015, in Durlak et al., 2015).

Naast het intensieve contact met de leerlingen is het betrekken van ouders bij SEL door de leerkracht van groot belang (Mitchell, 2015; Van Overveld, 2016; Van

Overveld, 2017b; Durlak et al., 2015). Hier wordt verder op in gegaan in de volgende paragraaf.

Team

Naast het trainen van leerkrachten is het belangrijk dat het gehele team (schoolbestuurders, leerkrachten en ondersteunend personeel) bekend is met de SEL theorie (Brackett, Elbertson & Rivers, 2015, in Durlak et al., 2015). Deze volwassenen zijn allemaal verantwoordelijk voor het modelleren van emotionele vaardigheden en positief sociaal gedrag op school, evenals het implementeren en ondersteunen van het SEL-programma (Elias, Zins, Graczyk & Weissberg, 2003, in Durlak et al. 2015).

2.5 Het belang van ouder- en leerlingbetrokkenheid bij SEL

Ouderbetrokkenheid

Ouders spelen volgens Mitchell (2015) een belangrijke, zo niet onmisbare, rol bij het onderwijzen en ondersteunen van leerlingen. Een goede samenwerking op het gebied van SEL verstevigt de driehoek tussen school, leerling en ouders. Van Overveld (2016) stelt dat het belangrijk is dat de ouders en leerkracht het kind als een opvoedkundige twee-eenheid begeleiden tijdens een belangrijke periode in het leven. Goed contact, gebaseerd op respect en wederkerigheid, waarbij relevante informatie wordt uitgewisseld, zal bijdragen aan positieve ontwikkeling. Bovendien krijgen kinderen volgens Mitchell (2015) een positieve boodschap over het belang van onderwijs als ze zien dat hun ouders en leraren samenwerken.

Het is dus zeer waardevol om ouders te betrekken bij een schoolbrede benadering van SEL. Zo kunnen zij enthousiast raken over de inhoud en dit kan leiden tot een hogere betrokkenheid bij de opvoeding van hun kinderen en het vergemakkelijkt de transitie van het geleerde op school. School en ouders spreken immers dezelfde taal (Van Overveld, 2017b).

Ouderbetrokkenheid staat in mijn praktijk hoog in het vaandel. Toch is op dit gebied winst te behalen als het gaat om SEL. Ik verwacht dat weinig ouders weten wat SEL inhoudt en wat er aan bod komt in de klas. Ouders worden vaak te laat betrokken, bijvoorbeeld wanneer verandering van gedrag wenselijk is. Bij het proces daarvoor,

het leren en oefenen van sociale competenties, worden ouders veel minder betrokken.

Leerlingbetrokkenheid

Het is volgens Biesta (2011) belangrijk dat de school ruimte biedt voor de initiatieven van leerlingen. Goed onderwijs kan niet gaan om simpelweg het leerplan in de leerling te krijgen. Het accent zou moeten liggen op de manieren waarop de leerling ín en dóór het leerplan in de wereld kan aansluiten. Mitchell (2015) sluit hierbij aan; in een vrije, democratische samenleving wordt van mensen verwacht dat ze zelfstandig handelen door zelf doelen te stellen, keuzes te maken en besluiten te nemen over de meeste aspecten van hun leven. Ryan en Deci (2000) stellen dat dit leidt tot een grotere motivatie en psychische gezondheid zijn.

Tegelijkertijd geeft Mitchell (2015) aan dat dit niet betekent dat ‘absolute vrijheid’ aan de orde is. In de samenleving is immers ook sprake van een zekere mate van wederzijdse afhankelijkheid en passen we ons aan de wensen en verlangens van anderen aan.

Om te leren is het essentieel dat de leerlingen zich betrokken voelen bij de lesinhoud. Marzano (2016) geeft aan dat de inhoud pas beklijft als leerlingen ervan overtuigd zijn dat het belangrijk voor hen is en dat ze er iets mee kunnen. Volgens Hattie (2012) komen leerlingen pas tot dieper leren en verbanden leggen wanneer er een grondig basisbegrip is van ideeën. Het helpt om uitleg over de leerdoelen en de criteria voor succes te geven en leerlingen vervolgens de kans te geven met deze inhoud te experimenteren in een zorgzame en inspirerende omgeving.

Ik verwacht dat leerlingen in mijn praktijk niet goed weten wat SEL inhoudt en waarom zij het aangeboden krijgen. Een grondig basisbegrip van SEL ontbreekt bij de leerlingen omdat schoolbreed een grondig basisbegrip van SEL ontbreekt. Er valt op het gebied van leerlingbetrokkenheid veel winst te behalen.

2.6 Hoofd- en deelvragen

Vanuit deze gegevens kom ik tot de volgende hoofd- en deelvragen voor mijn praktijk onderzoek:

Welke ontwikkelingen zijn er op beleidsmatig vlak nodig en haalbaar op een reguliere basisschool om sociaal emotioneel leren (SEL) van leerlingen zo effectief en langdurig mogelijk positief te beïnvloeden?

Deelvraag 1: Hoe verhoudt het huidige aanbod van SEL zich tot het 'SAFE-principe' (Durlak et al., 2011) en 'de vijf SEL- competenties' (CASEL, in Van Overveld, 2017b)?

Deelvraag 2: In hoeverre is er onder ouders draagvlak voor SEL en voelen zij zich door de onderzoeksschool betrokken bij het SEL van hun kind?

Deelvraag 3: In hoeverre is er onder de leerlingen draagvlak voor SEL en voelen de leerlingen zich door de onderzoeksschool betrokken bij SEL?

3. Methodologie

3.1 Onderzoeksstrategie

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het onderzoek is opgebouwd en worden de keuzes voor de gehanteerde onderzoeksmethoden verantwoord.

Het doel van het onderzoek is het sociaal emotioneel onderwijs op de school waar het onderzoek plaatsvindt verbeteren. De Lange et al.(2011) stellen dat actieonderzoek een goede strategie is voor onderwijsgevendenden of andere professionals die een problematisch aspect van hun werk willen verbeteren of vernieuwen via een gedegen en systematische aanpak. Daarnaast is actieonderzoek probleemgericht: het stelt de huidige situatie ter discussie (Baarda et al., 2013). Dit past goed bij het doel van het onderzoek.

Het beoogde doel (zie § 1.7) vraagt om een langere termijn dan de duur van dit onderzoek. Daarom richt het zich vooral op fundamentele aanbevelingen ten aanzien van SEL en wordt er bewust nog niet ingezoomd op bepaalde methoden. Het team van de school waar het onderzoek plaatsvindt, wordt nauw betrokken bij het onderzoek. Zo kunnen zij later beredeneerd, onbevooroordeeld en met oog voor wat de onderwijspraktijk nodig heeft, kijken naar methoden die op de markt zijn.

3.2 Literatuuronderzoek

Een belangrijk aspect van actieonderzoek is het bestuderen van relevante theorie (De Lange et al., 2011). Het literatuuronderzoek vindt gedurende het hele onderzoek plaats.

Uitgaande van de uitkomsten uit eerder onderzoek en literatuur vormt het onderzoek zich in de praktijk. Door de uitkomsten van het literatuuronderzoek later te vergelijken en te combineren met de uitkomsten van het praktijkonderzoek kan een eindconclusie worden opgemaakt.

3.3 Participanten

De participanten aan dit onderzoek zijn: 12 leerkrachten, 117 ouders en 80 leerlingen.

De 117 ouders komen uit 117 verschillende gezinnen van de in totaal 150 gezinnen op school.

De 80 leerlingen omvatten alle leerlingen uit de groepen 5, 6, 7 en 8.

3.4 Onderzoeksmethoden

Naast het onderzoekdeel is er bij actieonderzoek altijd sprake van een handelingsdeel (De Lange et al., 2011). In deze paragraaf worden kort de methoden beschreven die tijdens het handelingsdeel zijn ingezet.

Focusgroep

In een focusgroep is een vrije uitwisseling van ideeën, opvattingen en voorstellen mogelijk (De Lange et al., 2011). Het onderzoek is schoolbreed en de uitkomsten van het onderzoek dienen de school. Daarom is het belangrijk om anderen stemmen uit het team te horen. De onderzoeker vormt samen met de leerkrachten van de groepen 2, 3 en 7 en de intern begeleider de focusgroep. De vijf bijeenkomsten van de focusgroep hebben met regelmaat plaatsgevonden (zie bijlage 10: Notulen focusgroepbijeenkomsten). Tijdens focusgroepbijeenkomsten is overlegd over de in te zetten onderzoeksmethoden en de inhoud daarvan. Tevens zijn in deze bijeenkomsten de uitkomsten van enquêtes besproken, om zo weer gepaste vervolgstappen te kunnen zetten in het onderzoek. De onderzoeker heeft tijdens de focusgroepbijeenkomsten de rol van onderzoeksleider op zich genomen en ideeën en vragen ingebracht over het onderzoek. De andere leden hebben als klankbord gefungeerd door hun mening te geven en hun ervaringen te delen. Daarnaast heeft de onderzoeker, vanuit haar hoedanigheid als groepsleerkracht, ook ervaringen en opvattingen uitgewisseld met andere leden.

In eerste instantie zijn de leerkrachten door de focusgroep geïnformeerd en bevraagd over SEL. Later zijn ook ouders en leerlingen bij het onderzoek betrokken. De focusgroep helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1, 2 en 3.

Studiedag

Baarda et al. (2013) geven aan dat bij actieonderzoek de betrokkenen het onderzoek als het ware samen met de onderzoeker uitvoeren. Om de betrokken leerkrachten te informeren over het onderzoek en over de belangrijkste achtergronden van SEL bereidt de onderzoeker een gedeelte van een studiedag voor. Op deze studiedag zijn

de 5 SEL-competenties, het SAFE-principe en 'wat SEL kan opleveren' aan de orde geweest (zie bijlage 2: Presentatie SEL-competenties en SAFE-principe).

De studiedag helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1.

Enquête leerkrachten

Het onderzoek is schoolbreed en daarom zijn er zoveel mogelijk mensen uit de dynamische driehoek school-ouders-kind gevraagd hun stem te laten horen. Een enquête is dan een passende onderzoeksmethode. Een enquête biedt volgens De Lange et al. (2011) de mogelijkheid in relatief korte tijd van grote aantallen mensen informatie te verkrijgen.

De leerkrachtenenquête (zie bijlage 3: Resultaten leerkrachtenenquête), bestaande uit 26 vragen en stellingen, is digitaal afgenomen onder alle leerkrachten (12) van de school waar het onderzoek plaatsvindt. Voorafgaand aan de enquête zijn de participanten geïnformeerd over de SEL-competenties en het SAFE-principe (zie bijlage 2: Presentatie SEL-competenties en SAFE-principe). De leerkrachtenenquête helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1.

Semigestructureerde groepsinterview leerkrachten.

De uitkomsten van enquêtes geven informatie, maar roepen ook vragen op. Een enquête is niet geschikt om te onderzoeken wat de dieperliggende gevoelens en opvattingen zijn. Een interview wel (De Lange et al., 2011). Het groepsinterview wordt ingezet om deze informatie te achterhalen.

Een groepsinterview is volgens Baarda et al. (2013) geschikt wanneer bij het gespreksonderwerp geen persoonlijke belangen in het geding zijn. Dit is van toepassing omdat het een schoolbreed onderwerp betreft. Daarnaast is een voordeel van een groepsinterview dat deelnemers tot opmerkingen en ideeën komen die ze in een individueel gesprek niet hadden geuit (Baarda et al., 2013). Aan het groepsinterview (zie bijlage 4: Uitwerking semigestructureerde groepsinterview leerkrachten) hebben de leerkrachten van groep 2, 3 5 en 7 deelgenomen. Het interview is semigestructureerd opgebouwd aan de hand van opvallende uitkomsten van de leerkrachtenenquête. De onderzoeker heeft tijdens dit interview de rol van interviewer op zich genomen en haar ervaringen en mening als groepsleerkracht gedeeld.

Het groepsinterview helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1.

Introductiefilmpje SEL

Ouders en leerlingen wordt gevraagd een bijdrage te leveren aan het onderzoek. Volgens De Lange et al. (2011) moet de onderzoeker er rekening mee houden dat zij sommige zaken niet weten en ook niet kunnen weten. Daarom wordt voorafgaand aan de ouder- en leerlingenenquête een informatiemoment ingepland. Om ouders te motiveren de enquête in te vullen en ervoor te zorgen dat ouders onderbouwde antwoorden geven, maakt de onderzoeker vooraf met enkele leerlingen een introductiefilmpje (zie bijlage 6: Beelden uit oproepfilmpje). Dit filmpje informeert ouders over de vijf SEL-competenties en het belang van SEL. Het filmpje is doorlopend afgespeeld tijdens de rapportagemiddagen. Ouders is deze middagen de mogelijkheid geboden om de enquête direct in te vullen. Het introductiefilmpje helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1 en 2.

Enquête ouders

De ouder-enquête (zie bijlage 7: Resultaten ouderenquête), bestaande uit 6 stellingen, is naar alle 150 gezinnen van de onderzoeksschool verzonden. De ouders zijn geïnformeerd over de inhoud van de enquête in de inleiding van de enquête (zie bijlage 5: Inleiding ouderenquête) en middels een introductiefilmpje dat tijdens de rapportagemiddagen werd afgespeeld. Er hebben 117 van de 150 gezinnen deelgenomen aan de enquête. De ouder-enquête helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1 en 2.

Presentatie leerlingen

Ook leerlingen leveren een bijdrage aan het onderzoek. Om ervoor te zorgen dat leerlingen tijdens de enquête onderbouwde antwoorden geven, verzorgt de onderzoeker in de klassen waar de enquête wordt afgenomen voor een korte presentatie (zie bijlage 8: Overzicht presentatie voorafgaand aan leerlingenenquête). In deze presentatie worden de leerlingen geïnformeerd over wat SEL is en wat de vijf SEL-competenties inhouden. Vervolgens hebben de leerlingen de enquête onder begeleiding van de onderzoeker ingevuld. De presentatie helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1 en 3.

Enquête leerlingen

Er hebben 80 van de 80 leerlingen uit de groepen 5, 6, 7 en 8 van de school van het onderzoek deelgenomen aan de leerlingenenquête, bestaande uit 12 stellingen en vragen (zie bijlage 9: Resultaten leerlingenenquête).

De leerlingenenquête helpt bij het beantwoorden van deelvraag 1 en 3.

3.5 Triangulatie

Ter validering van de onderzoeksresultaten is het belangrijk om gedurende het onderzoek meerdere metingen te verrichten vanuit verschillende invalshoeken (Baarda et al., 2013, p. 116).

Verskillende metingen

Tijdens dit onderzoek zijn verschillende metingen gedaan (zie § 3.2 en 3.4). Er is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, focusgroep, enquêtes en groepsinterview. Een kanttekening die gemaakt moet worden is dat er binnen dit onderzoek alleen een interview met leerkrachten heeft plaatsgevonden naar aanleiding van de leerkrachtenenquête, niet naar aanleiding van de enquêtes onder ouders en leerlingen. Dieperliggende opvattingen en gevoelens zijn bij hen niet geïnterviewd. Deze keuze is gemaakt omdat er maar een beperkte tijd is voor het onderzoek. In dit stadium heeft het prioriteit om met het team 'de bedoeling' (zie § 2.4) helder te krijgen om vervolgens een duidelijke en onderbouwde koers te kunnen bepalen.

Verskillende invalshoeken

Binnen dit onderzoek krijgen alle drie de partijen uit de dynamische driehoek school-ouders-kind de kans mee te denken over het onderwerp (zie. § 3.3). Leerkrachten hebben binnen dit onderzoek de grootste inbreng gehad. Zij hebben een enquête ingevuld en een aantal leerkrachten zijn vervolgens naar aanleiding van deze enquête gehoord in een groepsinterview.

3.6 Validiteit en betrouwbaarheid

Goed onderzoek moet volgens De Lange et al. (2011) valide en betrouwbaar zijn. Het moet een geldige weergave zijn van het te bestuderen fenomeen in de praktijk (Baarda et al., 2013). Om aan deze eisen te voldoen wordt gedurende het onderzoek steeds afgevraagd of de onderzoeksinstrumenten, -handelingen en verslaglegging

een echt en waar beeld geven van de onderzoekssituatie. Daarom is alle drie de partijen uit de dynamische driehoek school-ouders-kind de kans geboden zich uit te spreken over dit onderwerp. De vragen die hen zijn voorgelegd in enquêtes zijn weloverwogen en komen voort uit het theoretisch kader (zie hoofdstuk 2). Het theoretisch kader kan door bronvermeldingen betrouwbaar worden geacht.

Om te waarborgen dat de antwoorden die door participanten worden gegeven valide en betrouwbaar zijn heeft de focusgroep kritisch nagedacht over zowel de inhoud van de enquêtevragen als de geboden antwoordmogelijkheden. Daarnaast is rekening gehouden met de eventueel benodigde achtergrondkennis van de participanten (zie § 3.4).

Bij selectie van de leerkrachten voor het groepsinterview is gekozen voor een reële afspiegeling van het team. Collega's uit verschillende bouwen zijn gevraagd om deel te nemen. Daarnaast is bewust gekozen voor een deelname van collega's die al behoorlijk wat ervaring hebben op de school van het onderzoek en collega's die relatief nieuw zijn.

Wat volgens Baarda et al. (2013) ook bijdraagt aan validiteit en betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten is dat de onderzoeker veel tijd doorbrengt in de onderzoekssituatie. Participanten zien de onderzoeker hierdoor minder als een onderzoeker en meer als collega of leerkracht. Daardoor zijn zij minder terughoudend en durven zij eerlijker en meer open informatie te geven (Baarda et al., 2013). Dit is van toepassing op mijn onderzoekssituatie. Ik werk ruim 10 jaar op deze school en breng er 5 dagen per week door. Op twee collega's na, ben ik op dit moment de langstzittende collega.

Het onderzoek is plaats- en schoolgebonden. De participanten maken allemaal deel uit van deze school en omgeving. Conclusies die voortkomen uit dit onderzoek zijn dus vooral van toepassing op de school waar het onderzoek plaatsvindt en zijn niet extern toepasbaar in vergelijkbare situaties. Om de betrouwbaarheid van dit onderzoek te vergroten is het nodig om bij herhaalde meting hetzelfde resultaat vast te stellen. Echter vinden er regelmatig wisselingen plaats van teamleden, leerlingen en ouders, waardoor eenzelfde meting doen onmogelijk is.

3.7 Ethische aspecten

Handelingen binnen een praktijkgericht onderzoek moeten zuiver, transparant en

consistent zijn met de onderzoeksdoelen (De Lange et al., 2011). Om deze aspecten binnen dit onderzoek te waarborgen is rekening gehouden met de vijf punten uit 'De gedragscode praktijkgericht onderzoek voor het hbo' (Andriessen, Onstenk, Delnooz, Smeijsters & Peij, 2010, p. 5).

Andriessen et al. (2010) stellen dat het onderzoek het professionele en maatschappelijke belang moet dienen. Het maatschappelijk belang van dit onderzoek wordt aangetoond in § 1.3 en in hoofdstuk 2.

Verder stellen Andriessen et al. (2010) dat onderzoekers respectvol, zorgvuldig en integer moeten zijn.

Voorafgaand zijn alle mogelijke participanten geïnformeerd over de aard van het onderzoek, wat het van hen vraagt, wat het hen kan opleveren en wat er met de onderzoeksresultaten gebeurt. Ook zijn zij geïnformeerd over privacy: de enquêtes worden anoniem afgenomen. Deze informatieverstrekking gebeurt schriftelijk, maar ook middels verschillende presentaties. De participanten is steeds de mogelijkheid geboden contact op te nemen met de onderzoeker in het geval van vragen of onduidelijkheden.

Voor de opnames van een promotiefilmpje voor de ouderenquête, is ouders van betreffende leerlingen schriftelijk toestemming met ondertekening gevraagd. Deze ouders zijn vooraf geïnformeerd over de inhoud van de opnames en waarvoor de beelden gebruikt zullen worden.

Wat er gebeurt met de onderzoeksgegevens is vooraf duidelijk gecommuniceerd naar de verschillende doelgroepen.

De participanten van het groepsinterview zijn door mij persoonlijk benaderd om deel te nemen en zijn direct geïnformeerd over de inhoud van het interview, wat er met de uitkomsten gebeurt en de privacy. In de uitwerking van het interview worden geen namen genoemd.

Later in het proces spreken we tijdens focusgroepbijeenkomsten en tijdens de afname van het groepsinterview in algemene termen over de enquête-uitkomsten. Alle enquêtes zijn anoniem afgenomen dus kunnen niet naar iemand herleid worden. Dezelfde leerkrachten die aan het groepsinterview hebben deelgenomen, maken deel uit van de focusgroep dus deze uitkomsten werden automatisch al met elkaar gedeeld. In de schriftelijke uitwerking van het groepsinterview waarborg ik de privacy doordat ik geen namen noem.

Tijdens het gehele proces communiceer ik open en transparant met mijn team. Dit doe ik middels focusgroepbijeenkomsten, gesprekken met het management en regelmatige informatieverstrekking naar collega's tijdens teamvergaderingen en studiedagen.

Verder wordt in het theoretisch kader aangetoond dat meerdere (inter)nationale wetenschapsopvattingen zijn geraadpleegd en dat recht gedaan is aan de verschillende auteurs en onderzoekers door bronvermelding. Zowel in hoofdstuk 1 als hoofdstuk 2 wordt aangetoond dat er kritisch gekeken wordt naar de eigen praktijk.

Tenslotte dienen onderzoekers hun keuzes en gedrag te verantwoorden (Andriessen et al., 2010). Dit wordt in het complete onderzoeksverslag aangetoond.

4. Dataverzameling- en analyse

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste constatering per deelvraag in kaart gebracht.

4.1 Deelvraag 1: Hoe verhoudt het huidige aanbod van SEL zich tot het ‘SAFE-principe’ (Durlak et al., 2011) en ‘de vijf SEL- competenties’ (CASEL, in Van Overveld, 2017b)?

Om deze vraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van een enquête onder leerkrachten en een groepsinterview met vier leerkrachten. Vooraf aan de enquête is de leerkrachten een studiedag SEL (zie bijlage 2: Overzicht presentatie SEL-competenties en SAFE-principe) aangeboden. Dit besluit kwam voort uit overleg in de focusgroep omdat het team te weinig achtergrondkennis van SEL had om de enquête goed onderbouwd in te kunnen vullen.

Het SAFE-principe geeft richting aan SEL (zie § 2.2). Sociaal emotioneel onderwijs moet Sequensed, Active, Focused en Explicit zijn (Durlak et al., 2011) en de vijf SEL competenties (CASEL, in Van Overveld, 2017b) (zie § 2.1) moeten hierin leidend zijn. Twaalf leerkrachten hebben een enquête (zie bijlage 2: Resultaten leerkrachtenenquête) ingevuld en geven zo inzicht in ‘hoe SAFE’ het sociaal emotioneel onderwijs op de onderzoeksschool is.

Tabel 1

Overzicht van antwoorden gegeven door 12 leerkrachten over hoe Sequensed (gepland, intentioneel) het sociaal emotioneel onderwijs is.

12 leerkrachten over <u>Sequensed</u>	<u>Sequensed</u>			<u>Niet Sequensed</u>
Er staat minimaal een les SEL op mijn standaard weekrooster.	Ja			Nee
	5			7
Ik geef ieder week minimaal 1 les SEL.	Altijd	Vaker wel dan niet	Vaker niet dan wel	Nooit
	1	5	5	1
Ik plan mijn lessen SEL.	Altijd	Vaker wel dan niet	Vaker niet dan wel	Nooit
	3	5	3	1
Tijdens het plannen van de lessen SEL, zorg ik voor een logische opeenvolging van lesdoelen.	Altijd	Vaker wel dan niet	Vaker niet dan wel	Nooit
	1	4	6	1
Ben jij bekend met de vijf SEL-competenties?	Ja			Nee, of sinds de studiedag
	5			7
Gebruik jij de vijf SEL-competenties bij jouw planning van de lessen SEL?	Altijd	Vaker wel dan niet	Vaker niet dan wel	Nooit
	0	7	3	2
Totaal	15	21	17	19

Geconstateerd kan worden dat het SEL-onderwijs onvoldoende Sequenced is. Het SEL-onderwijs wordt op het gebied van planning en intenties verschillend vormgegeven door leerkrachten. Meer dan de helft van de leerkrachten geeft SEL geen vaste plek binnen het wekelijks aanbod.

In het interview (zie bijlage 4: Uitwerking semigestructureerde groepsinterview leerkrachten) geven leerkrachten aan dat de SEL-les regelmatig vervalt als er bepaalde keuzes moeten worden gemaakt binnen het weekprogramma. Het SEL-onderwijs wordt “een onderschoven kindje” genoemd.

Het SEL-onderwijs is onvoldoende Active.

Tabel 2

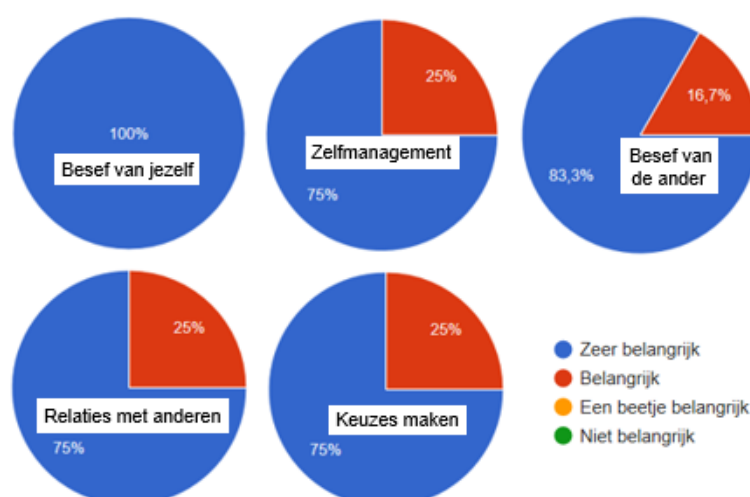
Overzicht van antwoorden gegeven door 12 leerkrachten over hoe Active (actief betrekken van leerlingen bij SEL) het sociaal emotioneel onderwijs is.

12 leerkrachten over Active	Active			Niet Active
Betrek jij jouw leerlingen tijdens de les SEL op een actieve manier bij het lesdoel?	Altijd	Vaker wel dan niet	Vaker niet dan wel	Nooit
	2	4	6	0

De helft van de leerkrachten geeft aan leerlingen vaak onvoldoende te betrekken bij SEL.

Uit het interview blijkt dat leerkrachten een ‘doorgaande lijn’ en ‘handvatten’ missen om dit effectiever vorm te kunnen geven.

Zeven van de twaalf leerkrachten waren voor de studiedag niet bekend met de vijf SEL-competenties (zie Tabel 1). Na de studiedag geven alle leerkrachten bij Focused aan het aanbod van de vijf SEL-competenties belangrijk tot zeer belangrijk te vinden (zie Figuur 4.1).

Figuur 4.1. Overzicht van antwoorden op de vraag: Hoe belangrijk vind jij het om deze competentie aan kinderen aan te bieden?

Tabel 3
Overzicht van antwoorden gegeven door 12 leerkrachten over hoe Focused (beschikbare tijd goed inzetten om de voorgenomen inhoud over te brengen) het sociaal emotioneel onderwijs is.

Opvallend in vergelijking met de uitkomsten van figuur 4.1 is dat leerkrachten het aanbod van de vijf SEL-competenties belangrijk tot zeer belangrijk vinden, maar dat bij vier competenties de helft of meer niet erg tevreden is over de aandacht die in de praktijk aan deze competenties gegeven wordt. Vooral bij de 'ik-competenties' (besef van jezelf en zelfmanagement) (Van Overveld, 2017b) is dit duidelijk te zien. In het interview geven de leerkrachten aan graag meer tijd en aandacht te willen schenken aan SEL. Dat dit op dit moment niet gebeurt komt volgens hen door gebrek aan beredeneerd aanbod en een doorgaande lijn.

Tabel 4
Overzicht van antwoorden gegeven door 12 leerkrachten over hoe *Explicit* (er wordt op duidelijke wijze naar een doel toegewerkt) het sociaal emotioneel onderwijs is.

30

Wordt in groep 1 t/m 8 dezelfde methode SEL gebruikt?	Ja			Nee, of dat weet ik niet
	3			9
Weet jij hoe jouw collega's hun lessen SEL ongeveer vormgeven?	Ja, dat weet ik	Dat weet ik van veel collega's	Dat weet ik van enkele collega's	Nee, dat weet ik niet
	0	0	3	9
Is er volgens jou sprake van een doorgaande lijn binnen het sociaal emotioneel onderwijs op school?	Ja			Nee, of dat weet ik niet
	1			11
Spreken teamleden en leerlingen dezelfde taal als het over SEL gaat?	Ja			Nee, of weet ik niet
	1			11
Totaal	6	7	7	40

In tabel 4 is te zien dat het overgrote deel van de leerkrachten eensgezind oordelen. Opvallend zijn de overtuigende getallen: elf van de twaalf leerkrachten geven aan dat het SEL-onderwijs op de onderzoeksschool geen doorgaande lijn bevat. Gedurende het interview wordt meerdere keren aangegeven dat een doorgaande lijn en 'dezelfde taal spreken' ontbreken. Er wordt volgens de participanten niet gezamenlijk naar een duidelijk doel toegewerkt. SEL wordt volgens hen vooral curatief ingezet. Er is behoefte aan een preventieve benadering.

Geconstateerd kan worden dat het SEL-onderwijs op de onderzoeksschool niet voldoet aan de eisen van het SAFE-principe.

4.2 Deelvraag 2: In hoeverre is er onder ouders draagvlak voor SEL en voelen zij zich door de onderzoeksschool betrokken bij het SEL van hun kind?

Uit § 2.5 blijkt dat wanneer ouders enthousiast raken over de inhoud van SEL, dit kan leiden tot een hogere betrokkenheid bij de opvoeding van hun kinderen en het vergemakkelijkt de transitie van het geleerde op school (Van Overveld, 2017b). Ouderbetrokkenheid is dus zeer waardevol voor het SEL van leerlingen.

Honderdzeventien ouders hebben een enquête (zie bijlage:) ingevuld en geven zo inzicht in hoe betrokken zij zich voelen bij het SEL van hun kind.

Tabel 5:

Overzicht van antwoorden gegeven door 117 ouders uit 150 gezinnen van de onderzoeksschool over hoe betrokken zij zich voelen bij het SEL van hun kind.

	Ervaart betrokkenheid			Ervaart geen betrokkenheid
In de klas van mijn kind worden lessen SEL gegeven.	Ja			Nee of weet ik niet
	40%			7% nee 53% weet ik niet

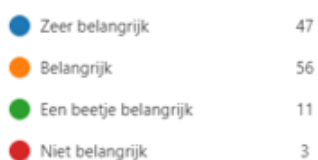
Ik ben op de hoogte van onderwerpen die tijdens de lessen SEL in de klas van mijn kind aan bod komen.	Ja	Vaker wel dan niet	Vaker niet dan wel	Nee
	17%	15%	27%	41%

Geconstateerd kan worden dat een overgroot deel van de ouders zich weinig betrokken voelt bij het SEL van zijn kind. Meer dan de helft van de ouders weet niet of SEL wordt aangeboden op school en 68% van de ouders zegt 'niet' of 'vaker niet dan wel' op de hoogte te zijn van de inhoud van de lessen.

Uit de enquête blijkt ook dat ouders SEL belangrijk vinden en dat zij hier graag meer bij betrokken worden (zie Figuur 4.2).

2. Ik vind het belangrijk dat mijn kind SEL krijgt aangeboden.

[Meer details](#)

4. Ik vind het belangrijk om te weten welke onderwerpen er aan bod komen tijdens de lessen SEL in de klas van mijn kind.

[Meer details](#)

5. Ik weet wat SEL mijn kind kan opleveren.

[Meer details](#)

Figuur 4.2. Overzicht van antwoorden op de vragen 2, 4 en 5 van de ouderenquête.

4.3 Deelvraag 3: In hoeverre is er onder de leerlingen draagvlak voor SEL en voelen de leerlingen zich door de onderzoeksschool betrokken bij SEL?

Uit § 2.5 blijkt dat het essentieel is dat leerlingen zich betrokken voelen bij de lesinhoud; volgens Marzano (2016) bekijft lesinhoud pas als leerlingen ervan overtuigd zijn dat het belangrijk voor hen is en dat ze er iets mee kunnen.

Om een antwoord te krijgen op de deelvraag is gebruik gemaakt van een enquête onder 80 leerlingen uit de groepen 5, 6, 7 en 8.

Tabel 6

Overzicht van antwoorden gegeven door 80 leerlingen over hoe betrokken zij zich voelen bij SEL.

	Ervaart betrokkenheid			Ervaart geen betrokkenheid
In mijn klas wordt er 1 keer in de week of vaker met de hele klas tijd besteed aan SEL.	Ja	Vaker wel dan niet	Vaker niet dan wel	Nee of weet ik niet
	11%	18 %	30%	19% nee 22% weet ik niet
In hoeverre tevreden over hoeveel aandacht er in de klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Besef van jezelf'?	Zeer tevreden	Tevreden	Een beetje tevreden	Niet tevreden of weet ik niet
	8%	56%	25%	3% niet tevreden 8% weet ik niet
In hoeverre tevreden over hoeveel aandacht er in de klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Zelfmanagement'?	Zeer tevreden	Tevreden	Een beetje tevreden	Niet tevreden of weet ik niet
	12%	48%	29%	5% niet tevreden 6 % weet ik niet
In hoeverre tevreden over hoeveel aandacht er in de klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Besef van de ander'?	Zeer tevreden	Tevreden	Een beetje tevreden	Niet tevreden of weet ik niet
	24%	53%	19%	2% niet tevreden 2% weet ik niet
In hoeverre tevreden over hoeveel aandacht er in de klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Relaties hanteren'?	Zeer tevreden	Tevreden	Een beetje tevreden	Niet tevreden of weet ik niet
	24%	51%	18%	6% niet tevreden 1% weet ik niet
In hoeverre tevreden over hoeveel aandacht er in de klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Keuzes maken'?	Zeer tevreden	Tevreden	Een beetje tevreden	Niet tevreden of weet ik niet
	10%	63%	19%	2% niet tevreden 6% weet ik niet

Geconstateerd kan worden dat 49% van de leerlingen aangeeft dat zij 'niet' of 'vaker niet dan wel' één keer per week SEL krijgen aangeboden en dat 22% hier 'weet ik niet' invult. Merkwaardig is dat een groot deel van de leerlingen desondanks tevreden is over hoeveel aandacht er uit gaat naar de vijf SEL-competenties. Hierbij valt ook op dat de leerlingen, net zoals de leerkrachten, de 'ik-competenties' lager beoordelen. Uit de enquête blijkt verder dat de leerlingen SEL belangrijk vinden en dat zij het belangrijk vinden dat hun ouders worden betrokken bij wat er geleerd wordt (zie Figuur 4.3).

8. Ik vind het belangrijk om op school les te krijgen in onderwerpen die samenhangen met de 5 SEL-competenties: Besef van jezelf, Zelfmanagement, Besef van de ander, Relaties kunnen hanteren, Keuzes maken.

[Meer details](#)

● Zeer belangrijk	24
● Belangrijk	43
● Een beetje belangrijk	7
● Niet belangrijk	2
● Weet ik niet	4

9. Als er in mijn klas aandacht is voor de 5 SEL-competenties, (bijv. hoe ik om kan gaan met mijn emoties, hoe ik goed ben voor mijzelf en de ander, hoe ik een ruzies kan voorkomen en oplossen) draagt dat bij aan 'lekker in mijn vel zitten'.

[Meer details](#)

● Mee eens	34
● Beetje mee eens	35
● Beetje mee oneens	4
● Oneens	0
● Weet ik niet	7

10. Ik vind het belangrijk dat mijn ouders weten wat ik leer op het gebied van de 5 SEL-competenties: Besef van jezelf, Zelfmanagement, Besef van de ander, Relaties kunnen hanteren, Keuzes maken.

[Meer details](#)

● Zeer belangrijk	24
● Belangrijk	27
● Beetje belangrijk	21
● Niet belangrijk	3
● Weet ik niet	5

Figuur 4.3. Overzicht van antwoorden op de vragen 8, 9 en 10 van de leerlingenenquête.

Vastgesteld kan worden dat leerlingen in grotere mate tevreden zijn over hoe betrokken zij zich door de onderzoeksschool voelen bij SEL, dan ouders. Opmerkelijk is dat leerlingen bij vraag 11 en 12 in de enquête (zie bijlage 9: Resultaten leerlingenenquête) veel concrete suggesties doen met betrekking tot wat zij op het gebied van SEL nog willen leren en waar de school volgens hen meer aandacht aan moet besteden. Enkele suggesties die gedaan worden zijn: zelfvertrouwen, omgaan met boosheid, het voorkomen van ruzie, hoe je vrienden maakt en houdt, besef van de ander, respect voor onderlinge verschillen, pesten en buitensluiten.

5. Conclusies en discussie

5.1 Beantwoording deelvragen

Deelvraag 1: Hoe verhoudt het huidige aanbod van SEL zich tot het 'SAFE-principe' (Durlak et al., 2011) en 'de vijf SEL- competenties' (CASEL, in Van Overveld, 2017b)?

CASEL (2012) noemt SEL het leerproces waardoor kinderen én volwassenen: emoties begrijpen en beheersen, positieve doelen stellen en behalen, empathie voelen voor en laten zien aan anderen, positieve relaties ontwikkelen en onderhouden en verantwoordelijke keuzes maken.

SEL maakt een essentieel en onmisbaar deel uit van het leven en daarom dient SEL een prominente plaats binnen het onderwijs in te nemen (Biesta, 2011; CASEL, 2012; Durlak et al. 2015; Mitchell, 2015; Nennie, 2018; Platform Onderwijs2032, 2016; Van Overveld, 2017b, Van Zundert, 2017).

SEL ontplooit zich direct vanaf de geboorte en valt samen met alle ontwikkelingen op latere leeftijd (Kohnstamm, 2009).

Schoolbrede evidence based programma's die gericht zijn op SEL hebben positieve uitkomsten voor de sociaal en emotionele vaardigheden van de leerlingen, hun houding ten aanzien van zichzelf en anderen, gedragsproblemen en leerprestaties (Durlak et al., 2011). Deze programma's voldoen aan het SAFE-principe (Sequenced, Active, Focused en Explicit) (Durlak et al., 2011): aanbod van sociaal-emotionele vaardigheden is gepland en intentioneel (Sequenced); leerlingen worden op een actieve manier bij de lessen betrokken (Active); de beschikbare tijd wordt goed besteed om de voorgenomen inhoud over te brengen (Focused) en er wordt op een duidelijke wijze naar een doel toegewerkt (Explicit) (Van Overveld, 2017a).

Een voorwaarde voor het succesvol uitvoeren van deze programma's is draagvlak voor SEL in het team. Het vereist: effectief en inspirerend leiderschap (Hart, 2017; Mitchell, 2015); een heldere gemeenschappelijke visie (Heller & Firestone, 1995, in Mitchell, 2015); bevlogen leerkrachten (Hattie, 2012) en een getraind team (Weissberg, Durlak, Domitrovich & Gullotta, 2015, in Durlak et al., 2015) dat voldoende SEL-kennis bezit (Brackett, Elbertson & Rivers, 2015, in Durlak et al., 2015).

Uit de leerkrachtenenquête en het groepsinterview (zie § 4.1) blijkt dat het huidige sociaal-emotioneel onderwijs op de onderzoeksschool zich onvoldoende verhoudt tot het SAFE-principe. Met name Explicit, de doelgerichtheid van het sociaal emotioneel onderwijs, is niet op orde. Participanten geven aan dat er binnen de school verschillend vorm wordt gegeven aan SEL en dat dit tot gevolg heeft dat er schoolbreed geen beredeneerd aanbod is. Daardoor worden Sequenced en Active onvoldoende beoordeeld en is men verdeeld over hoe Focused het sociaal-emotioneel onderwijs is.

Leerkrachten zijn wel gemotiveerd blijkt uit de studiedagen, de focusgroep en het groepsinterview, maar missen een schoolbrede visie en lijn die handvatten biedt om SEL op een beredeneerde manier vorm te geven.

De inhoud van SEL moet volgens CASEL (2012) voortkomen uit de door hen opgestelde vijf SEL-competenties: besef van jezelf, zelfmanagement, besef van de ander, relaties kunnen hanteren en keuzes maken.

Uit de leerkrachtenenquête, het interview en de studiedag blijkt (zie § 4.1) dat de inhoud die de onderzoeksschool op dit moment geeft aan SEL zich onvoldoende verhoudt tot de basale SEL-competenties. Meer dan de helft van de enquêteparticipanten geeft aan vooraf aan de studiedag niet bekend te zijn met de SEL-competenties. De vijf SEL-competenties zijn onvoldoende leidend.

Daarnaast dient deze inhoud volgens CASEL (2012) gepromoot te worden in diverse contexten: het gaat erom hóe onderwijzen en leren gebeurt, en ook wát je leert en wáár je leert. Dit gebeurt binnen het huidige aanbod te weinig.

Als het aanbod van SEL op de onderzoeksschool niet in orde is, worden vooral leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften op het gebied van SEL tekort gedaan. Schoolbrede evidence based SEL-programma's, SAFE aangeboden, dragen bij aan de preventie van gedragsproblemen op school. Dit is van groot belang, want niet alle kinderen krijgen sociaal-emotionele competenties van huis uit aangeleerd (Elias et al., 2015, in Durlak et al., 2015). Zij hebben een schoolcultuur nodig om SEL-competenties te leren (Greenwood, Kratochwill & Clements, 2008, in Goei et al., 2010).

Vanuit de leerkrachtenenquête en het groepsinterview blijkt de SEL-basis op de onderzoeksschool niet in orde, het draagt dus niet optimaal bij aan de preventie van

gedragsproblemen. Participanten aan het interview geven aan dat SEL vooral curatief wordt ingezet. Er is behoefte aan een meer preventieve benadering.

Deelvraag 2: In hoeverre is er onder ouders draagvlak voor SEL en voelen zij zich door de onderzoeksschool betrokken bij het SEL van hun kind?

Ouderbetrokkenheid en samenwerking met ouders bij SEL is van groot belang (Mitchell, 2015; Overveld, 2016; Overveld, 2017b; Durlak et al., 2015). Kinderen ontvangen een positieve boodschap over het belang van onderwijs als zij zien dat hun ouders en leerkrachten samenwerken (Mitchell, 2015). Daarnaast blijkt dat wanneer ouders enthousiast raken over de inhoud van SEL, dit kan leiden tot een hogere betrokkenheid bij de opvoeding van hun kinderen en het vergemakkelijkt de transitie van het geleerde op school (Overveld, 2017b).

Uit de ouderenquête blijkt (zie § 4.2) dat er onder ouders van de onderzoeksschool een groot draagvlak voor SEL is. Een overgroot deel van de ouders die hebben deelgenomen aan de enquête geeft aan SEL belangrijk tot zeer belangrijk te vinden. Daarnaast geeft een overgroot deel aan het belangrijk te vinden op de hoogte te zijn van de verschillende onderwerpen die tijdens de SEL-lessen van hun kind aan bod komen.

Ouders voelen zich onvoldoende door de onderzoeksschool betrokken bij het SEL van hun kind. Meer dan de helft van de ouders weet niet of SEL wordt aangeboden op school en zegt 'niet' of 'vaker niet dan wel' op de hoogte te zijn van de inhoud van de lessen. Ten slotte geeft meer dan de helft van de ouders aan niet duidelijk te weten wat SEL hun kind kan opleveren.

Deelvraag 3: In hoeverre is er onder de leerlingen draagvlak voor SEL en voelen de leerlingen zich door de onderzoeksschool betrokken bij SEL?

In een vrije democratische samenleving wordt van mensen verwacht dat ze zelfstandig handelen door doelen te stellen, keuzes te maken en besluiten te nemen over de meeste aspecten van hun leven (Mitchell, 2015). Daarom is het van belang dat er een leerplan is dat er voor zorgt dat de leerling ín de wereld kan komen (Biesta, 2011).

Het is essentieel dat leerlingen zich betrokken voelen bij de lesinhoud, omdat lesinhoud pas beklijft als leerlingen ervan overtuigd zijn dat het belangrijk voor hen is

en dat ze er iets mee kunnen (Marzano, 2016). Dit betekent ook dat er ruimte geboden moet worden voor initiatieven van leerlingen (Biesta, 2011).

Uit de leerlingenenquête blijkt (zie § 4.3) dat er op de onderzoeksschool een groot draagvlak is voor SEL onder leerlingen. Een overgroot deel van de bovenbouwleerlingen vindt het 'belangrijk' tot 'zeer belangrijk' om SEL aangeboden te krijgen en geeft aan dat SEL in meer of mindere mate bijdraagt aan 'lekker in je vel zitten'.

Leerlingen voelen zich voldoende betrokken door de onderzoeksschool bij SEL. Meer dan de helft van de leerlingen is tevreden over hoeveel aandacht er in de klas uitgaat naar de vijf SEL-competenties. Opvallend is dat een groot deel van de leerlingen aangeeft 'vaker niet dan wel' of 'niet' één keer of vaker per week SEL aangeboden te krijgen of ze geven aan dit niet te weten.

5.2 Beantwoording onderzoeksvraag

Welke ontwikkelingen zijn er op beleidsmatig vlak nodig en haalbaar op een reguliere basisschool om sociaal emotioneel leren (SEL) van leerlingen zo effectief en langdurig mogelijk positief te beïnvloeden?

Het onderzoek geeft aan dat SEL binnen de school prioriteit moet krijgen.

Veranderingen zijn nodig bij leidinggevendenden, leraren, onderwijsondersteunende medewerkers én in het systeem zelf (Mitchell, 2015).

Uit de onderzoeksresultaten (zie § 4.1) blijkt dat de school niet consistent vorm geeft aan SEL. Een duidelijke schoolbrede visie op pedagogiek en SEL ontbreekt.

Een belangrijk basisprincipe voor een beredeneerd SEL-aanbod is dat de school een heldere visie op pedagogiek hanteert. Het is belangrijk dat deze visie gebaseerd is op preventie van (gedrags)problemen (Durlak et al., 2015; Greenwood, Kratochwill & Clements, 2008, in Goei et al., 2010; Van Overveld, 2017b). Verder dient deze visie door voldoende kennis onderbouwd te zijn (Mitchell, 2015).

Kennisuitbreiding en training van het team is wenselijk (Bracket , Elbertson & Rivers, 2015, in Durlak et al., 2015; Weissberg, Durlak, Domitrovich & Gullotta, 2015, in Durlak et al., 2015) omdat leerkrachten verantwoordelijk zijn voor het modelleren van emotionele vaardigheden en positief sociaal gedrag op school (Elias, Zins, Graczyk & Weissberg, 2003, in Durlak et al. 2015).

Er is behoefte aan een beredeneerde en concrete inhoud van SEL (zie § 4.1). Het is belangrijk dat het sociaal emotioneel onderwijs voldoet aan het SAFE-principe: het aanbod van sociaal-emotionele vaardigheden is gepland en intentioneel (Sequenced); leerlingen worden op een actieve manier bij de lessen betrokken (Active); de beschikbare tijd wordt goed besteed om de voorgenomen inhoud over te brengen (Focused) en er wordt op een duidelijke wijze naar een doel toegewerkt (Explicit) (Durlak et al., 2011; Van Overveld, 2017a).

Daarnaast is de inhoudelijke uitwerking van CASEL (2017) (zie bijlage 1: Competencies Wheel CASEL) goed uitvoerbaar, omdat dit een breed collectief biedt dat zich baseert op grondig onderzoek. CASEL (2012) baseert zich op vijf SEL-competenties: besef van jezelf, zelfmanagement, besef van de ander, relaties kunnen hanteren en keuzes maken.

Onder ouders is een groot draagvlak voor SEL (zie § 4.2). Het is van belang dat school ouders actief betreft bij SEL. Dit kan leiden tot een hogere betrokkenheid bij de opvoeding van hun kinderen en vergemakkelijkt de transitie van het geleerde op school (Van Overveld, 2017b).

Onder leerlingen is een groot draagvlak voor SEL (zie § 4.3). Het is essentieel dat school leerlingen actief betreft bij SEL. Leerlingen hebben een grondig basisbegrip van SEL nodig (Hattie, 2012). Het moet voor hen duidelijk zijn waar SEL voor dient en wat het hen kan opleveren. Dan zal de inhoud beklijven (Marzano, 2016) en dat stelt leerlingen in staat om tot dieper leren te komen en verbanden te leggen (Hattie, 2012).

5.3 Aanbevelingen en vervolgonderzoek

Aan de onderzoeksschool worden de volgende aanbevelingen gedaan:

Stel een groepje teamleden samen die aan de hand van de aanbevelingen uit dit onderzoek het toekomstige traject SEL coördineert. De leden dienen enthousiast te zijn over SEL en enige basiskennis SEL te hebben zodat zij bijdragen aan draagvlakvergroting in het team.

Laat SEL geregeld aan de orde komen tijdens teambijeenkomsten. Kennisuitbreiding SEL in het team is belangrijk. Organiseer studiedagmomenten rondom dit onderwerp. Daarnaast is het ook van belang om ruimte te bieden SEL-ervaringen met elkaar te delen.

Concretiseer waar een beredeneerde pedagogische visie en beleid aan moet voldoen.

Breng in kaart waar het team op pedagogisch gebied voor staat. Geïnspireerd op welke visie en achtergronden wil het team zijn leerlingen opvoeden?

Stel, in samenspraak met het team, een heldere visie op pedagogiek op. Binnen deze visie dient veel aandacht uit te gaan naar de preventie van (gedrags)problemen. Deze visie is de kapstok waaraan het SEL, als het ware, kan worden opgehangen.

Oriënteer op bestaande methodieken SEL. Zoek methodieken die gebaseerd zijn op de inhoudelijke uitwerking (de vijf SEL-competenties) van CASEL (2012) omdat deze inhoud gebaseerd is op grondig onderzoek. Daarnaast is het belangrijk tijdens oriëntatie het SAFE-principe voor ogen te houden. De methodiek dient de leerlingen Sequenced, Active, Focused en Explicit SEL-onderwijs te bieden. Binnen de nieuwe opzet van SEL moet er veel aandacht uitgaan naar het basisbegrip van SEL bij de leerlingen. Het is belangrijk dat zij weten waar SEL voor dient en wat het hen kan opleveren (Hattie, 2012; Marzano, 2016).

Onderzoek op welke manieren ouders actief betrokken kunnen worden bij SEL. De toekomstige vormgeving hiervan moet in ieder geval informatieverstrekking over het 'waarom', het 'wat' en het 'hoe' van SEL op de basisschool bevatten

5.4 Discussie

Dit onderzoek heeft ertoe geleid dat SEL, en daarmee ook een stuk pedagogiek, in mijn praktijk nieuw leven is ingeblazen. Het team is enthousiast en gemotiveerd om te leren over SEL en ontwikkelt een beredeneerd pedagogisch oog voor wat er nodig is om het welbevinden van de leerling en de groep te optimaliseren. SEL neemt

inmiddels een prominente plaats in en SEL-ontwikkeling is opgenomen in het schoolplan.

Het team is ervan overtuigd dat het zelf ervaren van de SEL-competenties en het beter leren kennen van jezelf en je collega's in staat stelt SEL beter over te kunnen brengen op leerlingen en ouders.

Kritisch reflecterend op dit onderzoek zijn er elementen die ik nu anders zou doen, om tot scherpere en concretere analyses te komen.

Het is belangrijk om duidelijk voor ogen te hebben wat je wilt bereiken met het onderzoek en dit doel gedurende het onderzoek helder voor ogen te houden. Tijdens het onderzoek zijn ambities snel te groot. Dit leidt af van het gestelde doel.

Ik heb SEL niet de juiste focus gegeven in de eerste fundamentele periode van het onderzoek. Daarmee had ik beter beredeneerde keuzes kunnen maken.

Verder vind ik het belangrijk om een volgende keer meer tijd te investeren in interviews, om teamleden, ouders en leerlingen de gelegenheid te bieden achterliggende gevoelens en opvattingen te delen. Het onderwerp 'SEL' heeft dit nodig. SEL zit complex in elkaar: ieder individu kijkt er vanuit verschillende normen en waarden tegen aan.

De uitkomsten van met name de ouder- en leerlingenenquête hebben bij mij veel nieuwe vragen opgeroepen en ik heb daar in verband met tijdsbeperkingen niets mee gedaan.

Deze kritische noot heb ik meegenomen in mijn aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Ouders en leerlingen zijn later in het proces doelmatiger te betrekken, omdat er dan concreter kan worden ingegaan op aspecten van pedagogisch beleid en SEL.

5.4 Praktische opbrengst

Uit het antwoord op de onderzoeksvraag (zie § 5.2) blijkt dat draagvlak voor SEL onder teamleden, ouders en leerlingen essentieel is. SEL moet meer prioriteit krijgen op de agenda. Uit het onderzoek (zie hoofdstuk 4) blijkt dat verbeteren van het SEL aanbod op school kan rekenen op meer dan voldoende draagvlak van team, leidinggevend, ouders en leerlingen. Het onderzoek heeft er toe geleid dat SEL in

aanzien is gestegen en neemt een prominentere rol in binnen het onderwijs op de onderzoeksschool.

Vierenveertig ouders hebben aangegeven op latere termijn mee te willen denken over de ontwikkeling van het sociaal emotioneel onderwijs op de onderzoeksschool. Meer dan de helft van de bovenbouwleerlingen heeft suggesties ter verbetering van het sociaal emotioneel onderwijs gedaan (zie bijlage 7: Resultaten ouderenquête, en bijlage 9: Resultaten leerlingenenquête).

Uit het antwoord op de onderzoeksvraag blijkt verder dat kennisuitbreiding en training SEL van het team wenselijk is. Dit onderzoek heeft er toe geleid dat de basiskennis SEL in het team is uitgebreid en dat het team enthousiast is over verdere training en ontwikkeling .

Ten slotte komt uit het antwoord op de onderzoeksvraag naar voren dat op de onderzoeksschool behoefte is aan een beredeneerde en concrete inhoud van SEL. Dit onderzoek heeft ervoor gezorgd dat knelpunten binnen het huidige sociaal emotioneel onderwijs in kaart zijn gebracht en dat er een concreter beeld is van hoe SEL in de toekomst op een verantwoorde en beredeneerde manier vormgegeven kan worden.

5. 6 Betrouwbaarheid en ethiek

Het onderzoek heeft geleid tot antwoorden maar roept ook veel nieuwe vragen op. Het SEL-proces dat door dit onderzoek in gang is gezet, eindigt niet met dit PGO. Het is het begin van een nieuw proces met nieuwe vragen en nieuwe afwegingen. De betrouwbaarheid van dit onderzoek is beperkt. Het is afgenomen in een specifieke omgeving met een specifieke achtergrond in een bepaalde tijd. Het onderwijs maakt, naarmate tijd verstrijkt, ontwikkelingen door en inzichten veranderen. Er is verloop van teamleden, leerlingen en ouders. Dit onderzoek leidt een volgende keer nooit tot exact dezelfde uitkomsten. De uitkomsten van dit onderzoek moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden en zijn niet automatisch toepasbaar op willekeurige andere scholen.

Bibliografie

- Andriessen, D., Onstenk, J., Delnooz, P., Smeijsters, H. & Peij, S. (2010). *Gedragcode praktijkgericht onderzoek voor het hbo*. Geraadpleegd op 16 november 2019, van [https://www.marnixacademie.nl/Portals/0/OpenContent/2017-10_Gedragcode praktijkgericht onderzoek def.pdf](https://www.marnixacademie.nl/Portals/0/OpenContent/2017-10_Gedragcode_praktijkgericht Onderzoek_def.pdf)
- Baarda, B., Bakker, E., Fischer, T., Julsing, M., Goede, d. M., Peters, V. & Velden, v.d. T. (2013). *Basisboek kwalitatief onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Biesta, G. J. J. (2011). *De school als toegang tot de wereld: een pedagogische kijk op goed onderwijs*. Geraadpleegd op 13 mei 2019, van https://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwj_OfoipjiAhXKZIAKHf9LDYYQFjABegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fpublications.uni.lu%2Fbitstream%2F10993%2F6980%2F1%2Ffinal%2520Biesta%25202011%2520school%2520als%2520toegang.doc&usq=AOvVaw0dnmiK22kXx346RSjScpcV
- Biesta, G. J. J. (2018). *Tijd voor pedagogiek. Over de pedagogische paragraaf in onderwijs, opleiding en vorming*. Geraadpleegd op 15 maart 2019, van <https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/tinymce/Tijd-voor-pedagogiek.pdf>
- Bowlby, J. (1983) *Verbondenheid*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Bridgeland, J., Bruce, M., & Hariharan, A. (2013). *The missing piece: A national teacher survey on how social and emotional learning can empower children and transform schools*. Geraadpleegd op 1 mei 2019, van <https://www.casel.org/wp-content/uploads/2016/01/the-missing-piece.pdf>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *Toward an experimental ecology of human development*. *American Psychologist*, 32, 513-531.
- Catalano, R.F. & Hawkins, J.D. (1996). *The social development model: A theory of antisocial behavior*. Geraadpleegd op 26 april 2019, van <http://people.oregonstate.edu/~flayb/MY%20COURSES/H671%20Advanced%20Theory%20Winter16/Readings/Catalano%20&%20Hawkins%201996%20Social%20Development%20Model%20In%20Hawkins.pdf>
- Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) (2012). *2013 CASEL Guide: Effective Social and Emotional Learning programs, Preschool and Elementary School Edition*. Chicago: CASEL.
- Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). (z.d.) *What is SEL?* Geraadpleegd op 29 april 2019, van <https://casel.org/what-is-sel/>

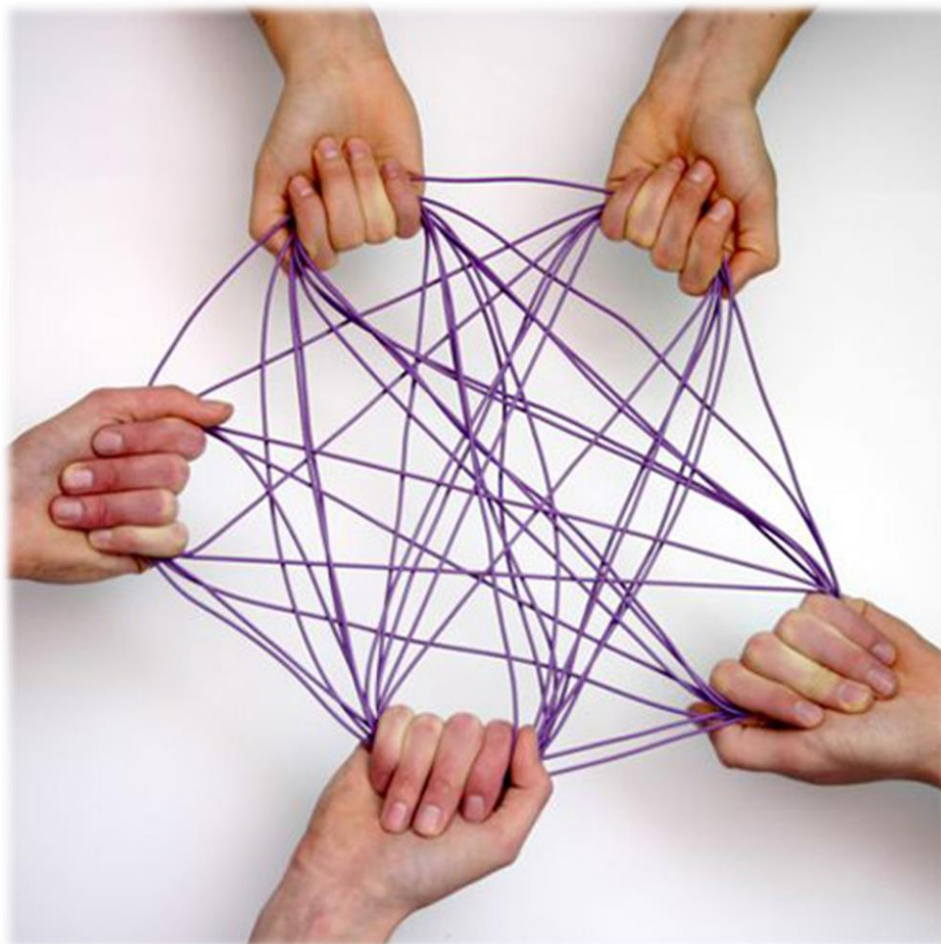
- CNV. (2013). *Onderzoek naar werkdruk en taken*. Geraadpleegd op 15 maart 2019, van https://onderwijs.cnvconnectief.nl/fileadmin/user_upload/PDF/Werkdruk_Onderzoek_juni_2013.pdf
- De Lange, R., Schuman, H. & Montessori, N. M. (2011). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers.
- Durlak, J.A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D. & Schellinger, K. B. (2011). *The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions*. Child Development, 82(1), 405–432.
- Durlak, J.A., Domitrovich, C.E., Weissberg, R.P. & Gullotta, T.P. (2015). *Handbook of social an emotional learning: research and practice*. New York: The Guilford Press.
- Goei, S.L., Nelen, M., Oudheusden, M. v., Bruïne, E. d., Piscaer, D., Roozeboom, C., Schoorel, B. & Blok, R. (2010). *Omgaan met gedragsproblemen in het onderwijs: SWPBS*. Geraadpleegd op 15 oktober 2019, van https://www.swpbs.nl/files/538/artikel_swpbs_remediaal_deel_1.pdf
- Hart, W. (2017). *Verdraaide organisaties: terug naar de bedoeling*. Deventer: Vakmedianet.
- Hattie, J. (2012). *Leren zichtbaar maken (5^e editie)*. Rotterdam: Bazalt Educatieve Uitgaven.
- Kohnstamm, R. (2009a). *Kleine ontwikkelingspsychologie I: het jonge kind*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Marzano, R., & Pickering, D. J. (2016). *Betrokkenheid!: De sleutel tot beter leren*. Rotterdam: Bazalt Educatieve Uitgaven
- Mitchell, D. (2015). *Wat écht werkt: 27 evidence based strategieën voor het onderwijs*. Huizen: Uitgeverij Pica.
- Nennie, J. (2018). *Meer focus op sociaal-emotioneel leren (SEL)*. Geraadpleegd op 1 mei 2019, van <https://www.onderwijsvanmorgen.nl/meer-focus-op-sociaal-emotioneel-leren-sel/>
- Oomen, E. (2018). *Educating the mind without educating the heart is no education at all*.
- OCW, (2013). *Passend Onderwijs*. Geraadpleegd op 2 april 2019, van <http://www.onderwijsjeugd.nl/wp-content/uploads/2015/09/Brochure-passend-onderwijs-voor-leraren.pdf>

- Platform Onderwijs2032. (2016). *Ons Onderwijs2032 Eindadvies*. Geraadpleegd op 15 maart 2019, van <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2016/01/23/eindadvies-platform-onderwijs2032-ons-onderwijs2032/eindadvies-platform-onderwijs2032-ons-onderwijs2032.pdf>
- PO-Raad & VO-Raad. (2014). *Actieplan sociale veiligheid op school*. Geraadpleegd op 9 april 2019, van https://www.poraad.nl/files/legacy_files/pva_sociale_veiligheid_printversie.pdf
- Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*. Geraadpleegd op 13 mei 2019, van https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf
- SCP. (2018). *Burgerperspectieven 2018*. Geraadpleegd op 25 maart 2019, van [file:///C:/Users/Gebruiker/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Burgerperspectieven_2018_4_WEBPDF%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Gebruiker/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Burgerperspectieven_2018_4_WEBPDF%20(3).pdf)
- SLO. (2017). *Thema sociaal emotionele ontwikkeling*. Geraadpleegd op 1 mei 2019, van <http://downloads.slo.nl/Documenten/7652-Thema-SEO.pdf>
- SLO. (2019). *Leerlijnen voor 21e eeuwse vaardigheden: Kijkwijzers voor het volgen van ontwikkeling*. Geraadpleegd op 25 maart 2019, van http://downloads.slo.nl/Documenten/SLO_%282019%29_21e_eeuwse_vaardigheden_kijkwijzers_en_leerlijnen.pdf
- Skinner, B. F. (1938). *The Behavior of organisms: An experimental analysis*. New York: Appleton-Century.
- Smeets, E., Ledoux, G., Regtvoort, A., Felix, C., & Mol Lous, A. (2015). *Passende competenties voor passend onderwijs: Onderzoek naar competenties in het onderwijs*. Geraadpleegd op 8 april 2019, van https://www.nro.nl/wp-content/uploads/2015/06/Smeets_Passende-competenties-voor-passend-onderwijs-413-12-015.pdf
- The World Health Organization's. (2003). *Skills for health : skills-based health education including life skills: an important component of a child-friendly/health-promoting school*. Geraadpleegd op 25 maart 2019, van https://www.who.int/school_youth_health/media/en/sch_skills4health_03.pdf
- Van Eck, O., Onvlee, S. (2008). *Leefstijl: Sociaal-emotionele vaardigheden voor het primair onderwijs*. Meppel: Edu'Actief.
- Van Meersbergen, E., & Jeninga, J. (2012). *De ecologie van de leerling. Een systeemgericht model voor het onderwijs*. Geraadpleegd op 29 april 2019, van <https://www.plein013.nl/wp-content/uploads/2014/02/Lente-2016-Meersbergen-E.-v.-Jeninga-J.-2012-De-ecologie-van-de-leerling.-Ts-v-Orthopedagogiek-514-p.175-185.pdf>

- Van Overveld, K. (2016). *Groepsplan gedrag: planmatig werken aan passend onderwijs*. Huizen: Uitgeverij Pica.
- Van Overveld, K. (2017a). *Sociaal-emotioneel leren op school*. Tijdschrift Intern Begeleiders, 4, 6-11.
- Van Overveld, K. (2017b). *SEL: Sociaal-emotioneel leren als basis*. Huizen: Uitgeverij Pica.
- Van Tuijl, C., & Ruiterkamp, E. (2011). *Beginnen met een schoolbrede benadering van gedrag vraagt om...(gedeelde) kernwaarden*. Zorgbreed, 31, 9-12.
- Van Zundert, R. (2017). *Heleschoolbenadering positieve psychologie*. Tijdschrift Positieve Psychologie, 1, 72-80. Geraadpleegd op 7 mei 2019, van <http://leerenveerkracht.nl/2016wp/portfolios/heleschoolbenadering-positieve-psychologie-tijdschrift-positieve-psychologie/>

Bijlagen

Dit ben ik, dat ben jij, zo zijn wij!

Inhoud

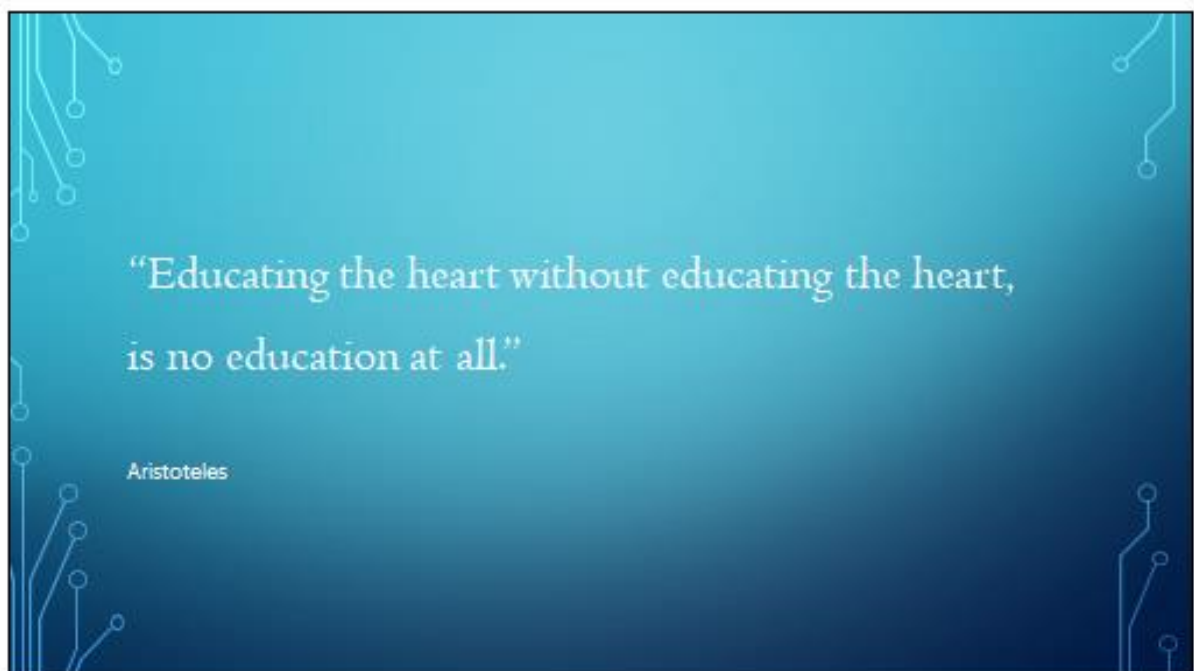
Bijlage 1: Competencies Wheel CASEL (CASEL, 2017)	3
Bijlage 2: Overzicht presentatie SEL-competenties en SAFE-principe	4
Bijlage 3: Resultaten leerkrachtenquête	12
Bijlage 4: Uitwerking semigestructureerde groepsinterview leerkrachten	22
Bijlage 5: Inleiding ouderenquête	31
Bijlage 6: Beelden uit oproepfilmpje	32
Bijlage 7: Resultaten ouderenquête	36
Bijlage 8: Overzicht presentatie voorafgaand aan leerlingenenquête	38
Bijlage 9: Resultaten leerlingenenquête	40
Bijlage 10: Notulen focusgroepbijeenkomsten	46
Bijlage 11: Logboek	48

Bijlage 1: Competencies Wheel CASEL (CASEL, 2017)

Opmerking. Overgenomen van <https://casel.org/core-competencies/>. Geraadpleegd op: 26 oktober 2019.

Bijlage 2: Overzicht presentatie SEL-competenties en SAFE-principe

AAN HET EINDE VAN DIT UUR...

... weet jij waar sociaal emotioneel leren (SEL) op gebaseerd zou moeten zijn.

... weet jij wat SEL onze leerlingen kan opleveren.

PROGRAMMA

1. Terugblik op uitkomsten beroepsproduct 3
2. Onderzoeksvraag
3. In groepjes → Kennismaken met de vijf SEL-competenties
4. Plenair → Toelichting 5 SEL-competenties
5. In gesprek over opbrengsten van SEL
6. Plenair → terugkoppeling
7. Uitleg vragenlijst

WAT IS ER AL GEBEURD?

Met beroepsproduct 3 had ik de volgende doelstellingen voor ogen:

Bij invoering van dit beroepsproduct:

- Heeft mijn team inzicht in hoe het momenteel gesteld is met de sociaal-emotioneel leren (SEL) van de leerlingen en hoe tevreden het team daarover is.
- Heeft mijn team enkele ontwikkelpunten ten aanzien van SEL opgesteld.

Belangrijke conclusies vanuit het team:

- Het team vindt dat er te weinig aandacht is voor SEL op school.
- Het team vindt dat een doorlopende lijn in SEL ontbreekt.
- Een groot deel van de collega's vindt dat zij voldoende kennis en inzicht hebben m.b.t. de didactiek van SEL, maar geeft ook aan graag bij te willen leren.

ONDERZOEKSVRAAG

Hoofdvraag:

Welke ontwikkelingen moet de basisschool waar het onderzoek plaatsvindt doormaken, om de groei van sociaal-emotionele competenties bij leerlingen zo effectief mogelijk te beïnvloeden?

KENNISMAKEN MET DE VIJF SEL-COMPETENTIES

DE 5 SEL-
COMPETENTIES
(WWW.CASEL.ORG)

DIT BEN IK, DAT BEN JIJ, ZO ZIJN WIJ!

SEL	Ik-competenties	1. Besef van zichzelf
		2. Zelfmanagement
	Jij-competenties	3. Besef van de ander
		4. Relaties kunnen hanteren
	Wij-competenties	5. Keuzes maken

Uit: SEL: Sociaal emotioneel leren als basis (Van Overveld, 2017)

5 KEYS TO SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING SUCCESS (CASEL)

IN GESPREK OVER OPBRENGSTEN VAN SEL

TIEN REDENEN OM TE KIEZEN VOOR SEL OP SCHOOL (OVERVELD, 2017)

1. SEL draagt bij aan de totaalvorming van kinderen.
2. SEL is van invloed op het welzijn.
3. SEL zorgt voor minder probleemgedrag.
4. SEL zorgt voor betere leerresultaten.
5. SEL verlegt de aandacht van curatie naar preventie.
6. SEL zorgt voor een inclusieve klas.
7. SEL heeft economische waarde.
8. SEL verbindt school met ouders.
9. SEL en leraren vormen een goede combinatie.
10. SEL zorgt voor resultaat.

VRAGENLIJST

- Doel: ontwikkelpunten SEL op basisschool Bemadette helder krijgen.
- Vragenlijst invullen met afgelopen anderhalf jaar in gedachten, periode dat we afgesproken hebben leefstijl anders te gebruiken.
- Uiterlijk vrijdag 21 december invullen. Het invullen duurt maar zo'n 10 tot 15 minuten.
- Opgebouwd aan de hand van het SAFE-principe.
- Uiterlijk vrijdag 21 december invullen.

HET SAFE-PRINCIPE

Sequenced, het aanbod van sociaal-emotionele vaardigheden is gepland én intentioneel, er is een duidelijke volgorde.

Active, leerlingen worden op een actieve manier bij de lessen betrokken.

Focused, de beschikbare tijd wordt goed besteed om de voorgenomen inhoud over te brengen.

Explicit, het programma werkt op duidelijke wijze naar het doel toe.

Uit: SEL: Sociaal emotioneel leren als basis (Van Overveld, 2017)

AAN HET EINDE VAN DIT UUR...

... weet jij globaal wat er in jouw SEL-lessen aan bod zou moeten komen.

... weet jij wat SEL onze leerlingen kan opleveren.

"Intelligence plus character – that is the goal of true education. The complete education gives one not only power of concentration, but worthy objectives upon which to concentrate."

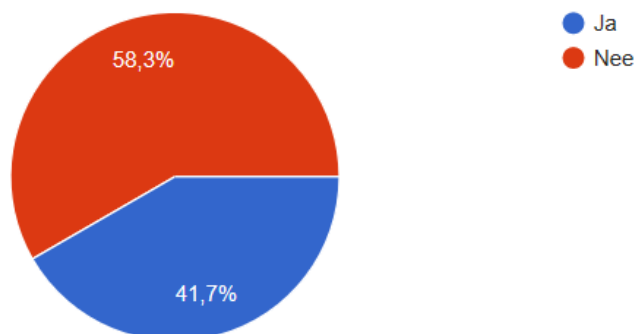
Martin Luther King Jr., 'The purpose of education'

Bijlage 3: Resultaten leerkrachtenquête

Ingevuld door 12 van de 12 leerkrachten op de school van het onderzoek

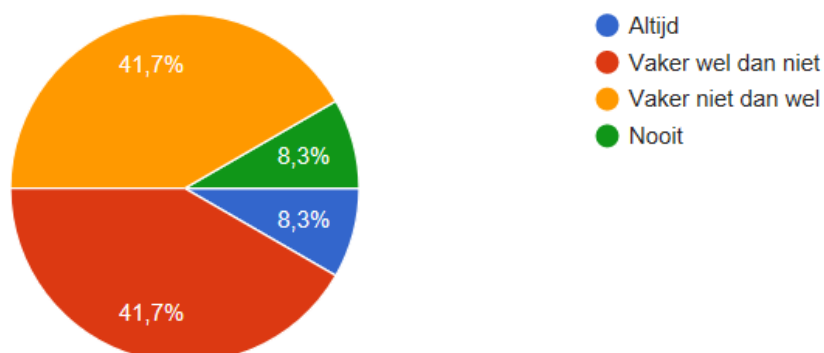
1. Er staat minimaal een les SEL* op mijn standaard weekrooster.

12 reacties

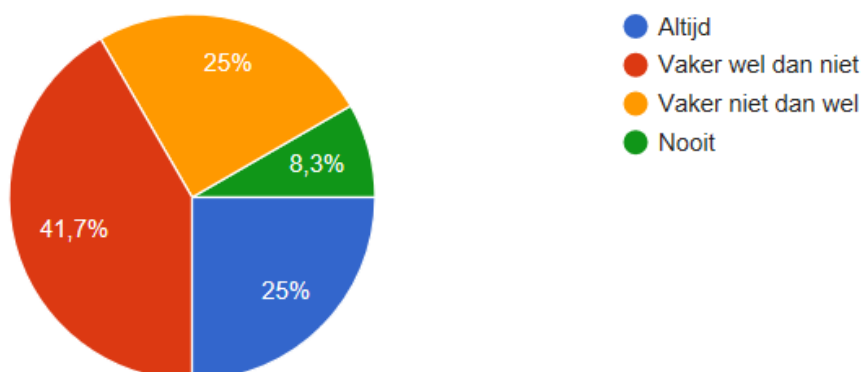
2. Ik geef iedere week minimaal 1 les SEL.

12 reacties

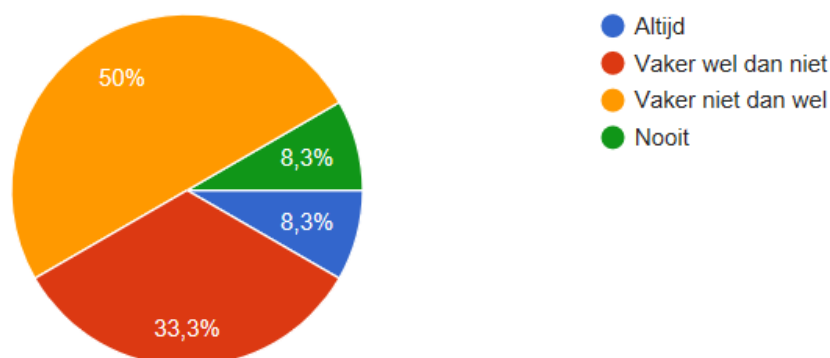
3. Ik plan* mijn lessen SEL.

12 reacties

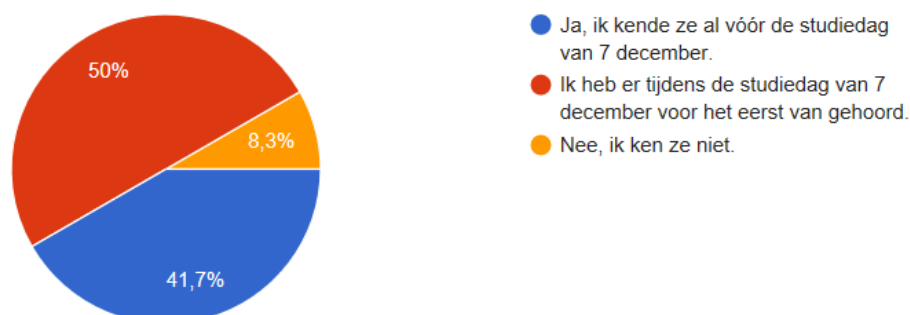
4. Tijdens het plannen van de lessen SEL, zorg ik voor een logische opeenvolging van lesdoelen.

12 reacties

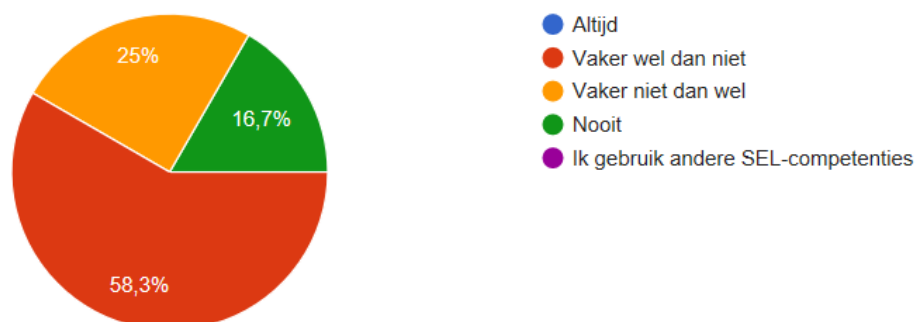
5. Kijk eens naar de afbeelding. Ben jij bekend met de vijf SEL-competenties?

12 reacties

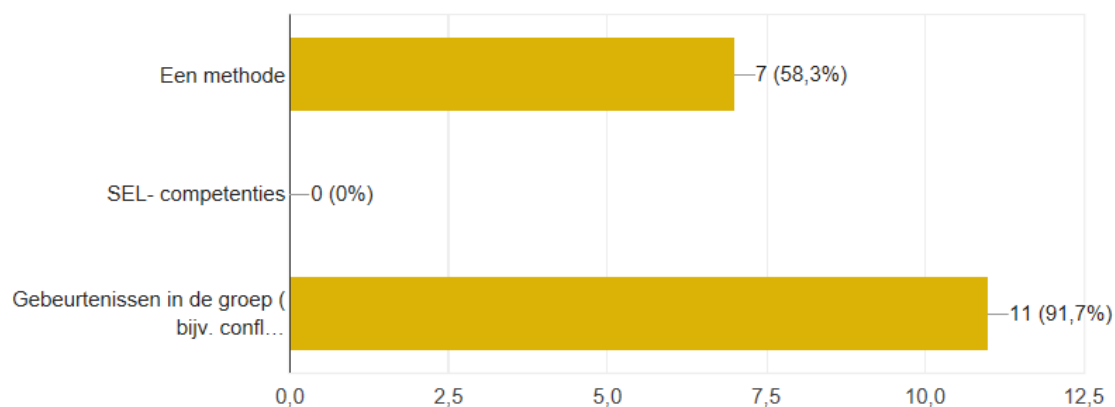
6. Kijk nog eens naar de afbeelding. Gebruik jij de vijf SEL-competenties bij jouw planning van de lessen SEL?

12 reacties

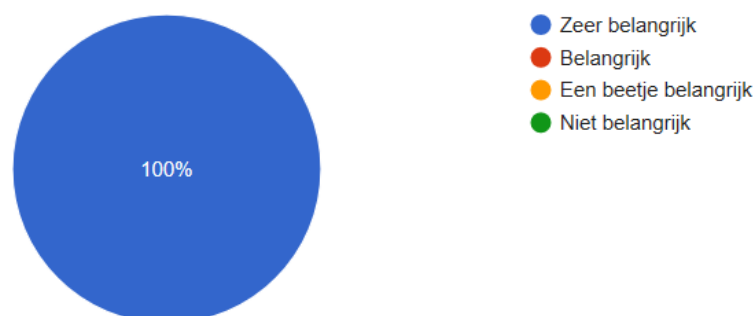
7. Het lesdoel dat ik centraal stel, bepaal ik aan de hand van:

12 reacties

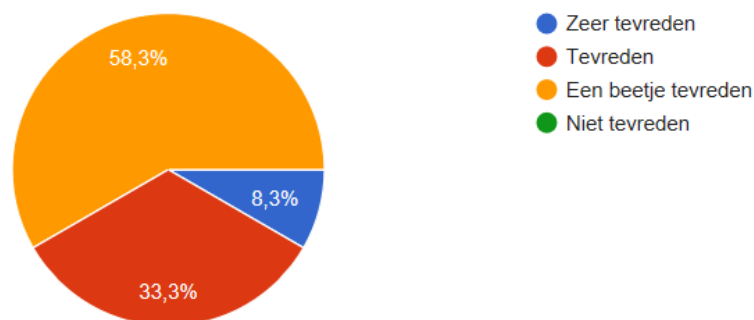
8. Kijk eens naar de SEL competentie 'Besef van jezelf'. Hoe belangrijk vind jij het om deze competentie aan kinderen aan te bieden?

12 reacties

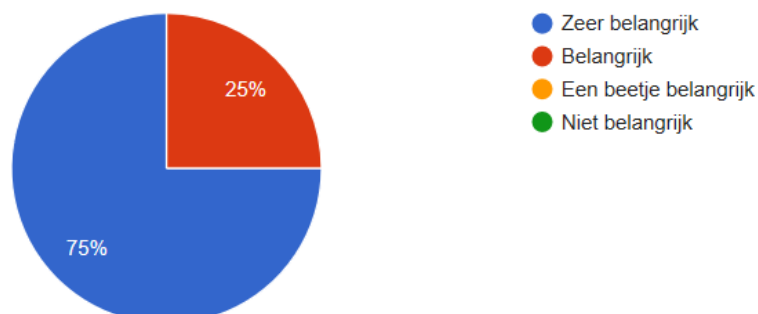
9. Kijk eens naar de SEL competentie 'Besef van jezelf'. Hoe tevreden ben jij over de aandacht die jij in jouw groep op jaarbasis aan deze competentie schenkt?

12 reacties

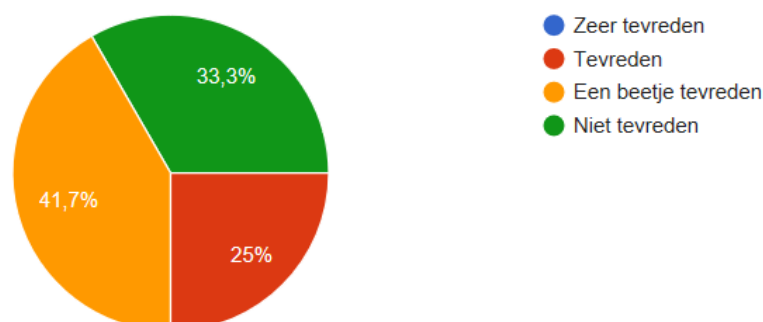
10. Kijk eens naar de SEL competentie 'Zelfmanagement'. Hoe belangrijk vind jij het om deze competentie aan kinderen aan te bieden?

12 reacties

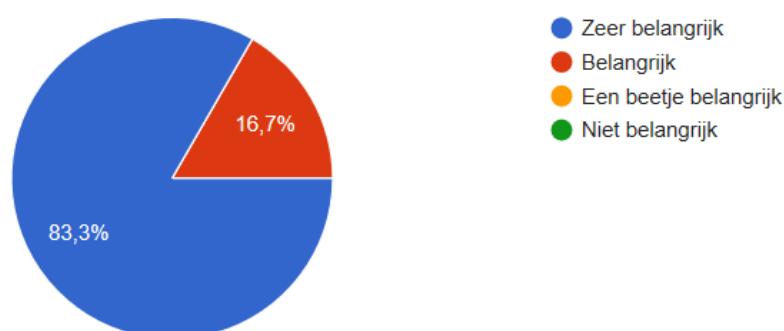
11. Kijk eens naar de SEL competentie 'Zelfmanagement'. Hoe tevreden ben jij over de aandacht die jij in jouw groep op jaarbasis aan deze competentie schenkt?

12 reacties

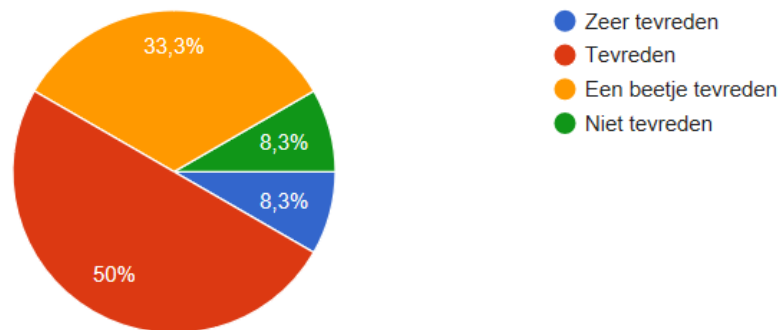
12. Kijk eens naar de SEL competentie 'Besef van de ander'. Hoe belangrijk vind jij het om deze competentie aan kinderen aan te bieden?

12 reacties

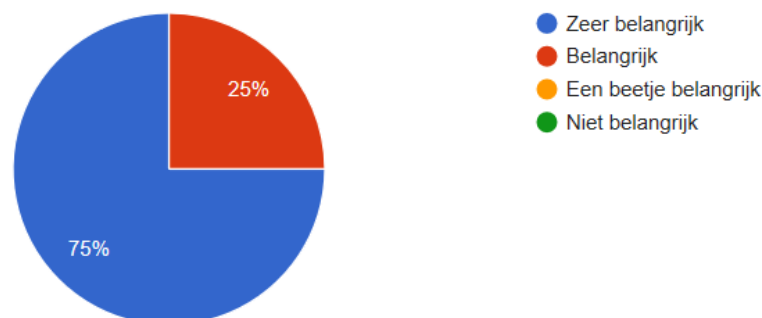
13. Kijk eens naar de SEL competentie 'Besef van de ander'. Hoe tevreden ben jij over de aandacht die jij in jouw groep op jaarbasis aan deze competentie schenkt?

12 reacties

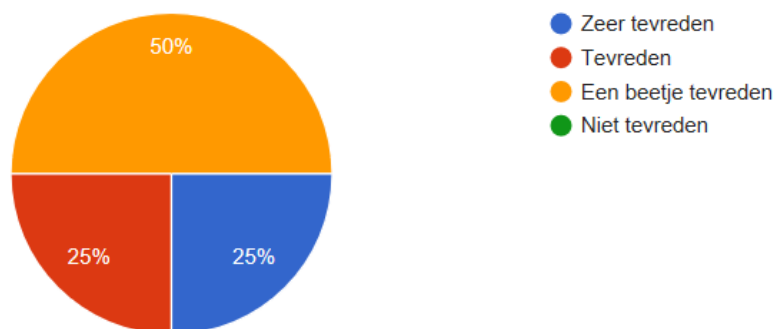
14. Kijk eens naar de SEL competentie 'Relaties met anderen'. Hoe belangrijk vind jij het om deze competentie aan kinderen aan te bieden?

12 reacties

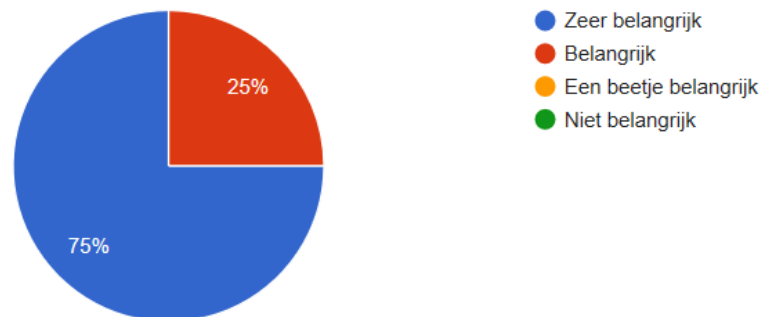
15. Kijk eens naar de SEL competentie 'Relaties met anderen'. Hoe tevreden ben jij over de aandacht die jij in jouw groep op jaarbasis aan deze competentie schenkt?

12 reacties

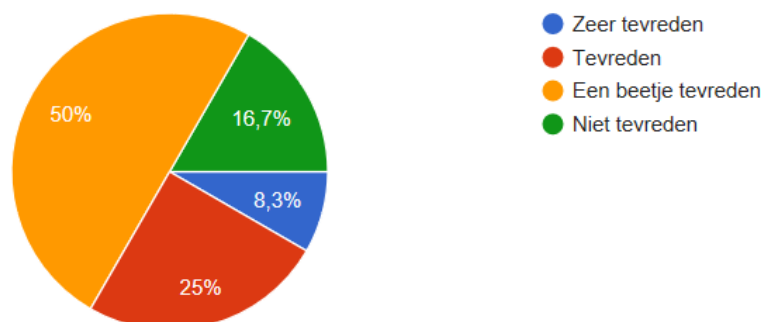
16. Kijk eens naar de SEL competentie 'Keuzes maken'. Hoe belangrijk vind jij het om deze competentie aan kinderen aan te bieden?

12 reacties

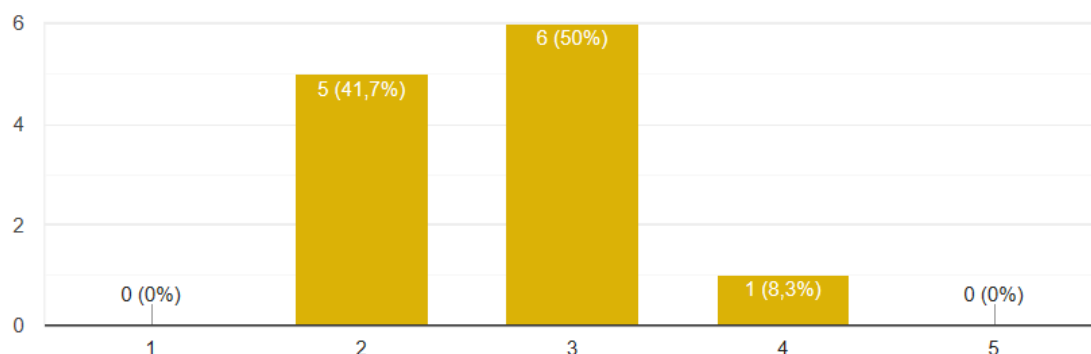
17. Kijk eens naar de SEL competentie 'Keuzes maken'. Hoe tevreden ben jij over de aandacht die jij in jouw groep op jaarbasis aan deze competentie schenkt?

12 reacties

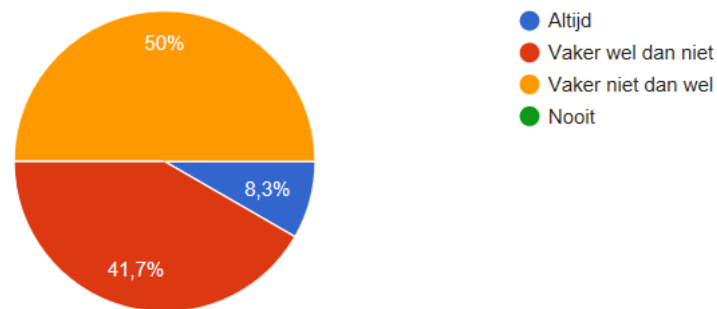
18. Kijk nog eens naar de vijf SEL- competenties. Hoe competent (vijfpuntsschaal) voel jij je als het gaat om het volgende: Het lukt mij om door het jaar heen de aandacht evenredig over deze vijf competenties te verdelen.

12 reacties

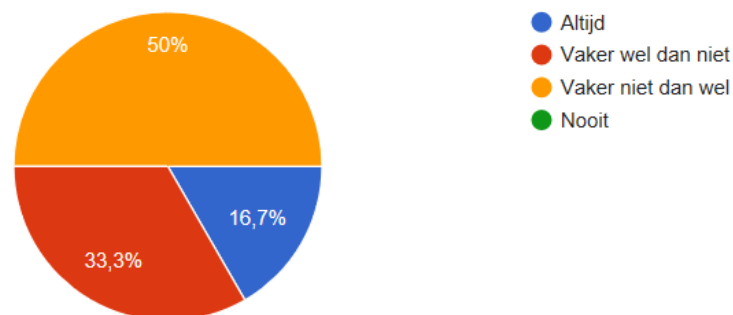
19. Onder 'Focused' valt ook het kunnen stellen van een haalbaar lesdoel. Een voorbeeld van een haalbaar lesdoel is bijv.: Aan het einde van de les kan ik bij 6 van de 8 gezichtsuitdrukkingen de bijbehorende emotie herkennen. Formuleer jij tijdens de voorbereiding van de les SEL, een haalbaar lesdoel naar de leerlingen toe?

12 reacties

20. Betrek jij jouw leerlingen tijdens de les SEL op een actieve* manier bij het lesdoel.

12 reacties

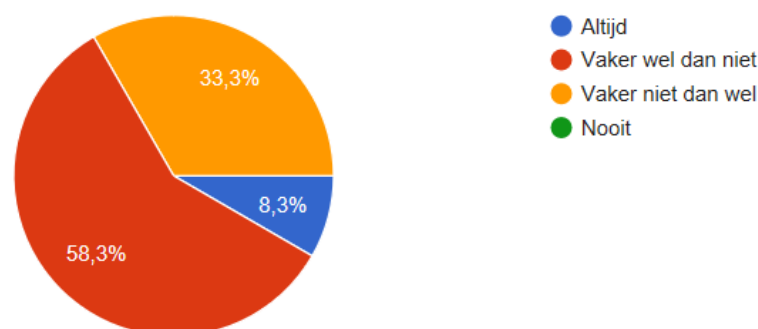
21. Kun je enkele voorbeelden geven van actieve werkvormen die je gebruikt?

12 reacties

coöperatieve werkvormen	^
Coöperatief leren, bewegend leren	
Ik maak heel vaak gebruik van klas- en teambouwers en de methodes Kleur en Leefstijl. Ik merk dat ik vaak terugval op Coöperatieve werkvormen als beroemdhedeninterview, roddelen, stijgen en dalen enz. Ik zou graag meer richting het rollenspel willen, waarbij er extra aandacht is voor de doelstellingen van SEL. Ik doe mijn best om er lijn in te krijgen, maar wil meer naar de voorkomende rol dan naar de oplossende rol. Ik voer regelmatig gesprekken in een kring of bespreek de dagdoelen.	
Rondpraat, binnenkring/buitenkring	
tweepraat- binnen buitenkring	
spelvormen, bv opkomen voor jezelf, van stoel wisselen. complimenten delen zoek iemand die ivm wat kinderen in vakantie gedaan hebben.	
2-praat, ik ook groep, rondpraat, mix en koppel	
coöperatieve werkvormen	
Werkvormen vanuit de methode kleur. (onzichtbare driehoek maken bijvoorbeeld)	↓
Ik gebruik vaak coöperatieve werkvormen zoals: het placemat, tweepraat, rondpraat	
Kleine kring.	
Coöperatief, een spel vanuit leefstijl of een spelletje vanuit 'Wijzer in Executieve functies'	↓

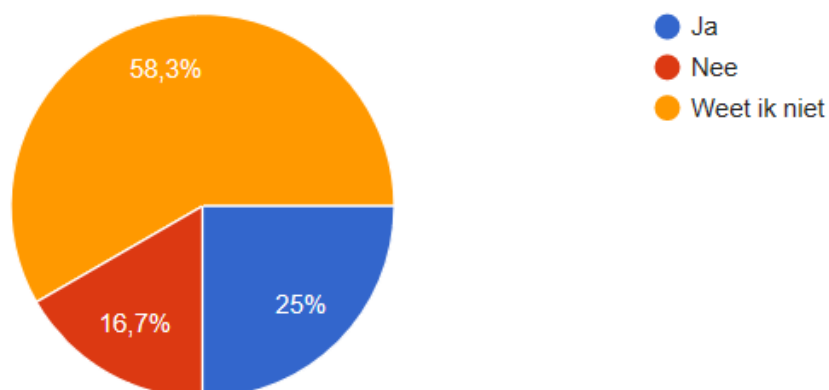
22. Zet jij tijdens een les SEL werkvormen in die gericht zijn op het behalen van het lesdoel?

12 reacties

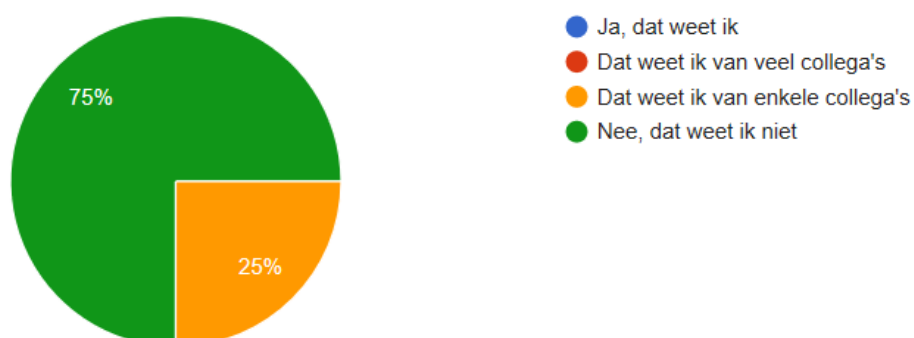
23. Wordt in groep 1 t/m 8 dezelfde methode SEL gebruikt?

12 reacties

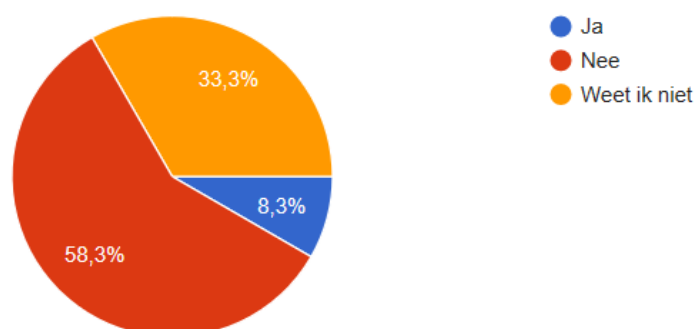
24. Weet jij hoe jouw collega's hun lessen SEL ongeveer vormgeven?

12 reacties

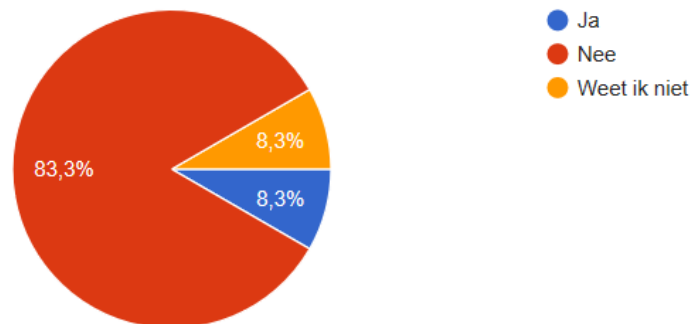
25. Is er volgens jou sprake van een doorgaande lijn* binnen het sociaal emotioneel onderwijs op onze school?

12 reacties

26. Spreken teamleden en leerlingen dezelfde taal* als het over SEL gaat?

12 reacties

Ter afsluiting

Heb je nog suggesties of opmerkingen? Dan kun je ze in onderstaand vak kwijt.

6 reacties

Super interessant dit!

Op dit moment niet, maar ik denk wel dat dit onderzoek zeer waardevol voor onze school kan zijn om ons te profileren als zijnde een SEL school.

Ik sta maar 1 dag per week voor de groep en op die dag staan geen SEL lessen ingepland

Ik vind dit een belangrijk onderwerp. Ik wil er graag energie in steken, maar ik zit vaak in tijdnood met het lesprogramma. Ik weet niet zo goed hoe ik dit op kan lossen.

Heel veel succes met het aanbrengen van deze rode draad

Ik kijk heel erg uit naar de uitkomsten van jouw onderzoek! Door jouw input tijdens de studiedag ben ik erachter gekomen dat ik eigenlijk te weinig handvatten heb om SEL goed in te zetten in de groep.

Bijlage 4: Uitwerking semigestructureerde groepsinterview leerkrachten

Lk 2 = leerkracht groep 2

Lk 3 = leerkracht groep 3

Lk 5 = leerkracht groep 5

Lk 7 = leerkracht groep 7

- 1 **Lk 5:**
2 Welkom bij dit groepsinterview: een onderdeel van mijn praktijkgericht onderzoek. Ik
3 onderzoek welke ontwikkelingen onze sociaal emotioneel onderwijs zou moeten
4 doormaken om de groei van sociaal emotionele competenties bij leerlingen zo
5 effectief mogelijk te beïnvloeden. Jullie hebben onlangs een vragenlijst over ons
6 sociaal emotioneel onderwijs ingevuld. Het doel van deze bijeenkomst is om middels
7 een gesprek met elkaar meer inzicht te krijgen in jullie achterliggende gevoelens,
8 opvattingen en ideeën m.b.t. tot de uitkomsten van deze vragenlijst. Ik breng dadelijk
9 enkele opvallende uitkomsten uit de vragenlijst onder jullie aandacht. Aan de hand
10 van enkele vragen ga ik hier graag over in gesprek met jullie.
- 11 **Uit de resultaten van de vragenlijst blijkt dat meer dan 50 % van de**
12 **leerkrachten SEL niet op het standaard weekrooster heeft staan. Meer dan 50 %**
13 **van de leerkrachten geeft vaker niet dan wel iedere week een SEL-les te geven.**
- 14 Mijn vraag aan jullie is of jullie je hierin herkennen en misschien zouden kunnen
15 onderbouwen wat je hierop hebt gereageerd en wat dan de achterliggende gedachte
16 is. Mag ik bij jou beginnen Lk 7?
- 17 **Lk 7:** Ja hoor, ik moet eerlijk zeggen dat ik niet meer precies weet wat ik had
18 ingevuld, maar ik kan wel een beetje bedenken wat ik daar natuurlijk zou hebben
19 ingevuld. Ik heb het wel standaard op het rooster staan, maar ik merk wel heel snel
20 dat als er andere dingen zijn dat dan die les snel vervalt. Zeker omdat ie aan het
21 einde van de dag is geroosterd en er hoeft niet zo heel veel te gebeuren, zeker niet
22 met het continuo-rooster, en je komt tijd tekort. En dan merk ik dat dit soort lessen vaak
23 geschrapt worden. Niet goed, maar het gebeurt wel als ik heel realistisch ben. Dus
24 ja, ik herken me wel in die tweede. Ik weet niet of ik hem vaker niet geef dan wel, dat
25 is misschien een beetje te zwart-wit gezegd, maar ik merk wel dat die snel vervalt.
- 26 **Lk 2:** Ja, ik herken wel wat LK7 zegt. Dat is bij mij ook. Bij mij is ie ook aan het einde
27 van de dag. Alleen... ik had opgeschreven bij 'herkennen jullie je hierin?', ja en nee,
28 want ik vind heel eerlijk gezegd het percentage nog best wel hoog. Ik had verwacht
29 dat er meer leerkrachten waren die het niet standaard op het rooster hadden staan.
30 Dat de percentages anders zouden zijn dan hier wordt weergegeven.
- 31 **Lk 7:** Dacht jij dat het méér zou zijn dus dat meer mensen het níet zouden doen?
- 32 **Lk 2:** Ja, dat dacht ik.
- 33 **Lk 3:** Ik kan me wel nog herinneren uit de vragenlijst dat daar stond dat 'Kleur' daar
34 niet aan meetelde. Ik weet nou niet of 'Leefstijl' nou wel meetelde?

35 Lk 5: Ja, die wel, dat is de methode op sociaal emotioneel gebied.
 36
 37 Lk 3: Ja en 'Leefstijl' is op een dag geroosterd dat ik niet werk. Ik heb daar niet zo'n
 38 goed beeld van wat mijn collega van groep 3 daar wel of niet mee doet.
 39
 40 Lk 5: Ik heb het wel op mijn standaard weekrooster staan. Ik herken me erin dat dit
 41 aan het einde van de dag is. Ik herken me er ook heel erg in dat ik het niet per sé
 42 iedere week geef. Omdat, op vrijdag middag staat het dan, en dat je dan toch
 43 misschien ergens uitloopt of een ander keuze maakt in je programma. Dan kom ik er
 44 ook niet echt aan toe inderdaad.
 45
 46 Lk 2: Ja, wat ik zelf vaak doe, je doet het ook wel vaak tussendoor. Als het nodig is,
 47 als je merkt dat het meer nodig is ga je daar meer op inspelen. Dan zoek je daar ook
 48 lessen bij uit 'Leefstijl' bijvoorbeeld of ga je daar tussendoor wat meer op in, maar d'r
 49 zijn niet echt vaste afspraken. Ik denk dat iedereen daar een beetje op vastloopt.
 50
 51 Lk 5: Jij hebt het wel op jouw rooster staan?
 52
 53 Lk 7: Ik heb het wel op mijn rooster staan.
 54
 55 Lk 2: Ik heb het wel op mijn rooster staan.
 56
 57 Lk 3: Bij ons staat het ook op het rooster.
 58
 59 Lk 5: Dus we hebben het wel alle vier op het rooster staan, maar iedereen zegt
 60 eigenlijk wel van: je komt er niet iedere week aan toe. Eigenlijk is het bij ons allemaal
 61 een beetje een onderschoven kindje, mag ik het zo zeggen?
 62
 63 Lk 2 en Lk 3: Ja, eigenlijk wel.
 64
 65 Lk 7: Als je puur naar de les kijkt wel ja.
 66
 67 Lk 5: Is er bij jullie wel de wens om iedere week een SEL-les te geven en zou je
 68 daar iets over kunnen vertellen?
 69
 70 Lk7 Lk2 Lk3: Ja.
 71
 72 Lk 7: Mijn wens is daar wel heel erg groot in, want ik vind het wel heel erg belangrijk
 73 dat het gegeven wordt maar ik mis gewoon echt een doorgaande lijn, wat kun je
 74 aanbieden, bepaalde handvatten. Ik zie wel wat er speelt in een groep en daar
 75 probeer ik zoveel mogelijk op in te steken, maar je moet alles zelf zoeken en alles bij
 76 elkaar en ik merk dat ik daar niet altijd aan toe kom, dus dan is het maar even iets
 77 snels en dan is het ook weer zo half. Dat werkt niet echt. En dat mis ik gewoon heel
 78 erg, dat je geen doorgaande lijn hebt waar je in de school mee werkt. En waarvan je
 79 ook weet, dit kunnen ze al, dit doen ze al. Je moet alles zelf bedenken en zoeken en
 80 je hebt wel 'Leefstijl'... Daar pak ik af en toe wel wat lesje uit, maar dat is dan ook
 81 weer een beetje het losse flodder-idee.
 82
 83 Lk 2: Ja, dat herken ik wel.

75 Lk 7: Dat houdt je dan ook een beetje tegen om het dan iedere week écht te doen .
 76 Het zijn ook niet echt dingen waar kinderen... waar je ze mee kunt boeien ofzo.

77 Lk 5: Ja ik heb dat ook. Ik zou d'r eigenlijk wel graag veel meer aandacht aan geven,
 78 maar omdat er op dit moment ook nog niet iets ligt waar je heel goed mee uit de
 79 voeten kunt. Als er een lijn zou zijn binnen de school dan zou je het ook meer van
 80 belang vinden om die lessen te geven. Dat stimuleert ook om daar met z'n allen werk
 81 van te maken. 't Blijft bij mij op dit moment toch een onderschoven kindje.

82 Eigenlijk zeggen we nu: we geven allemaal toe dat 't een onderschoven kindje is, we
 83 vinden het allemaal wel heel belangrijk, maar rekenen vinden we bijvoorbeeld ook
 84 heel belangrijk. Wat maakt dat we die rekenlessen dan wel gewoon geven en sociaal
 85 emotionele lessen dat we dat nu nog niet...?

86 Lk 2: Ja, ik denk dat we op deze school verder zijn bijvoorbeeld met een doorgaande
 87 lijn... en meer aandacht besteed wordt tijdens studiedagen aan het leren van de
 88 kinderen.

89 Lk 7: Ja, didactisch.

90 Lk 2: Ja didactisch inderdaad. Terwijl wij het sociaal emotionele stuk eigenlijk een
 91 beetje onderschuiven, vergeten of gewoon nog niet mee bezig zijn of niet weten hoe
 92 of wat.

93 Lk 3: Ik denk dat je er ook ergens wel mee bezig bent in je achterhoofd. Maar net als
 94 bij rekenen moet je toch aan het eind elke keer die toets maken en de cito. Dat komt
 95 toch iedere keer weer terug.

96 Lk 2: Ja inderdaad voor het sociaal emotioneel leren wordt in principe geen toets
 97 afgenomen. Maar het is wel heel belangrijk dat kinderen goed in hun vel zitten en
 98 weten hoe ze op elkaar moeten reageren. Als ze zich niet veilig voelen, komen ze
 99 ook niet tot leren. Dus dat is eigenlijk wel een heel belangrijke basis die we...
 100 vergeten wil ik niet zeggen, maar... waar we wel iets mee mogen doen.

101 Lk 5: Ja en het is voor mij ook, sinds ik me hierin aan het verdiepen ben, en je gaat
 102 natuurlijk meer de theorie in en kijken wat het op kan brengen, ik weet niet of jullie je
 103 hierin herkennen, dan gaat er ook pas weer dat radartje werken... zo van... hier wil ik
 104 echt weer meer mee.

105 Lk 3: Ja dat zie je ook wel terug bij de tweede vraag aan de resultaten.

106 Lk 5: Ja laten we daar mee doorgaan.

107 **Uit de vragenlijst blijkt dat 100 % van de leerkrachten alle vijf de SEL-**
 108 **competenties (Besef van jezelf, Zelfmanagement, Besef van de ander, Relaties**
 109 **met anderen en Keuzes maken) belangrijk tot zeer belangrijk vindt.**
 110 **Daarentegen is het overgrote deel van de leerkrachten (in ieder geval meer dan**
 111 **70%) een beetje tevreden tot niet tevreden over de aandacht die hij op jaarbasis**
 112 **aan de verschillende SEL-competenties schenkt.**

113 Dat komt denk ik wel heel erg overeen met dat waar we het net over hebben gehad.
 114 Dus als ik vraag 'herkennen jullie je hierin?' is dit, volgens mij voor iedereen ja?

115 Lk7 Lk2 Lk3: Ja.

116 Lk 5: Correct me if i'm wrong. Dan wil ik eigenlijk meteen weten... hoe komt het dan
 117 dat je hebt ingevuld dat je 'een beetje tevreden' of 'ontevreden' bent. Wil je daar iets
 118 over vertellen Lk 7?

119 Lk 7: Ja, ik ben daar ontevreden over, maar dat komt ook omdat ik het gewoon heel
 120 belangrijk vindt en zeker nu wij er steeds meer over weten. Ik mis gewoon echt een
 121 beredeneerd aanbod. En daardoor ben ik er ontevreden over in mijn groep. Je doet
 122 het tussendoor de hele tijd maar ik denk...

123 Lk 2: Dan is het achteraf...

124 Lk 7: Ja, juist. Je doet niets preventief. Je bent er niet preventief mee bezig.

125 Lk 2: Je bent eigenlijk brandjes aan het blussen.

126 Lk 7: Ja en daar ben ik niet tevreden over. En ik merk dat we dat in de hele school
 127 eigenlijk doen. En daar loop je wel steeds meer tegen aan.

128 Lk 2: Ja ik heb 'geen vaste afspraken en doorgaande lijn' opgeschreven, omdat ik
 129 dat mis. Daar ben ik ontevreden over.

130 Lk 3: Ik had ook opgeschreven, dat nadat ik de theorie heb gehoord, het belangrijk is
 131 om er op voorhand mee bezig bent om het in te zetten, maar dat ik niet het gevoel
 132 heb dat je met de school dezelfde taal spreekt.

133 Lk 2: Ja dat wilde ik nog zeggen: dezelfde taal spreken inderdaad, dat heeft ook wel
 134 met die doorgaande lijn te maken.

135 Lk 5: Ik heb zelf... wat ik mis... ik herken heel erg dat je bezig bent met dingen die in
 136 je groep voorvallen. Ik mis dan toch misschien die structuur van, ik zeg niet per sé
 137 een lesmethode of ik weet niet waar we straks met z'n allen op uitkomen, maar wel
 138 iets waarmee je meer sturing krijgt of een leidraad, zodat je weet dat je aan alle SEL-
 139 competenties binnen een jaar aandacht hebt gegeven. En niet alleen bijvoorbeeld
 140 aan 'relaties met anderen', waar je natuurlijk veel mee bezig bent. Maar dus ook dat
 141 stukje 'zelfmanagement' wat je misschien snel overslaat.

142 Hebben we hier alles over kunnen zeggen of willen jullie hier nog iets over kwijt?

143 Lk7 Lk2 Lk3: Nee.

144 Lk 5: In de vragenlijst mochten jullie jezelf d.m.v. een vijfpuntsschaal
 145 beoordelen op hoe competent jij zou zijn in het evenredig verdelen van jouw
 146 aandacht over de vijf SEL-competenties op jaarbasis. 45 % van de leerkrachten
 147 geeft zichzelf een 2 en 45 % geeft zichzelf een 3. Zo'n 10 % geeft zichzelf een 4.

148 Herkennen jullie je hierin? Weten je nog een beetje wat voor cijfer je jezelf had
 149 gegeven en waarom?

150 Lk 2: Een 2 volgens mij.

151 Lk 7: Ik ook denk ik.

152 Lk3: Ik ook een 2.

153 Lk 2: Ik heb hier weer opgeschreven: ik vind het nog hoog. En vooral... een vier...
 154 dan denk ik: oké... dat vind ik dan nog hoog... maar dat is mijn mening.

155 Lk 7: Dat herken ik...

156 Lk 5: En waarom zeg jij dat zo van: 'ik vind dat hoog?'

157 Lk 2: Ja, omdat ik dat niet zo zie door de school. Ik herken dat niet. Ik vind dat op dit
 158 moment helemaal niet zo in orde. En dan vind ik het bijzonder dat er mensen zijn, en
 159 dat bedoel ik niet neerbuigend tegenover collega's, maar ik vind het bijzonder dat er
 160 dan mensen zijn die zichzelf zo hoog inschalen.

161 Lk 7: Ik heb mijzelf een 2 gegeven. Ik vind dat ik vooral bezig ben met, wat ik daarnet
 162 al zei, met 'relaties met anderen' omdat dat gewoon heel curatief is. Als er iets
 163 voorvalt ga je praten en zo ga je dat oplossen. En ik vind dat je met sommige
 164 kinderen ook echt wel bezig met 'besef van jezelf' en 'zelfmanagement', maar dat zijn
 165 vaak de opvallende kinderen waarmee jij nog aparte afspraken hebt of een
 166 beloningssysteem of net wat je dan hebt opgezet. Met hun ben je daar wel heel erg
 167 mee bezig, maar ik doe dit niet met allemaal bijvoorbeeld. En ik denk dat bijna
 168 niemand dat doet op dit moment. Dus ik ben het ook wel met LK2 eens dat ik het ook
 169 hoog vindt, dat er nog best veel drieën en vieren zijn.

170 Lk 5: Ik heb mijzelf een 2 gegeven en ik ben het helemaal met jullie eens. Ik herken
 171 wat jij zegt LK7, je bent toch veel bezig met dat wat voorvalt in je groep. Je zet op
 172 enkele individuele kinderen een strak plan en geeft daar veel aandacht aan, maar
 173 wederom doe je niets preventief.

174 Lk 5: Hebben jullie hierover alles kunnen zeggen wat jullie wilden zeggen?

175 Lk7 Lk2 Lk3: Ja.

176 Lk 5: **Uit de vragenlijst blijkt dat meer dan 80 % van de leerkrachten 'nee' of**
 177 **'weet ik niet' antwoordt op de vraag of er in de groepen 1 t/m 8 dezelfde**
 178 **methode SEL wordt gebruikt.**

179 Herkennen jullie je hierin? Weet je nog wat je geantwoord hebt? En vinden jullie een
 180 methode voor sociaal emotioneel leren een meerwaarde hebben voor ons onderwijs?
 181 LK7 mag ik met jou beginnen?

182 Lk 7: Ik denk dat ik 'nee' of 'weet ik niet' heb ingevuld, want ik moet eerlijk zeggen
 183 dat ik ook niet weet wat collega's allemaal doen. Echt totaal geen zicht op. Mmm, ik
 184 weet niet of het een methode moet zijn, maar ik denk wel dat er iets van een
 185 doorgaande lijn moet komen. Of dat nu een methode is of iets... ja... ik denk dat we
 186 daar met z'n allen voor moeten kiezen. Maar ik denk wel dat het heel goed is als we
 187 dezelfde taal gaan spreken en een doorgaande lijn gaan creëren op school. En ook
 188 dat je een opbouw hebt in de jaren en dat je weet wat je collega's ook doen. Bijv. met
 189 buiten spelen dat ik ook van andere groepen weet 'hoe gaan we daar mee om'?

190 Lk3: Ja, ik ben dan nieuw op school en ik kom in veel verschillende klassen. Wat ik
 191 dan zie in klassen is heel variërend. Bij de ene klas zie je de regels met een gouden

192 randje er om heen hangen, waar ze in het begin van het jaar afspraken over hebben
193 gemaakt met elkaar. In andere klassen zie je daar eigenlijk helemaal niks van terug.
194 Dus dat is wel heel erg wisselend. Er is veel verschil in hoe leerkrachten het
195 uitdragen naar de kinderen toe. Ik zie geen leidraad... hoe bouwt het zich op of wie
196 doet wat? Volgens mij is het meer zo van: dit voelt goed voor mij dus dat gaan we
197 doen.

198 **Lk 5:** Lk2?

199 **Lk 2:** Ik weet niet meer of ik 'nee' of 'weet ik niet' heb ingevuld. Ik ga ervan uit dat we
200 allemaal lessen gebruiken uit Leefstijl, maar misschien zijn er ook wel leerkrachten
201 die iets anders gebruiken. Bijv. iets van online of een ander bronnenboek omdat ze
202 ergens tegen aan lopen? Dat zie ik ook nog wel gebeuren. Ik denk wel, precies wat
203 LK7 zei, dat het wel meerwaarde zou hebben voor het onderwijs om in ieder geval
204 een methode of in ieder geval iets van een lijn of structuur te hebben.

205 **Lk 5:** Ik had hier 'weet ik niet' geantwoord, want ik weet het ook echt niet van
206 anderen doen. Ik weet niet of het per sé een methode, als in boek en werkschrift, zou
207 moeten zijn. Ik weet niet wat er allemaal op de markt is, maar wel iets waardoor je,
208 min of meer, wel gedwongen wordt om één keer in de week een les met je hele
209 groep te doen. En dat je ook weet dat dit in andere klassen ook op een bepaalde
210 manier gebeurd, zodat we, wat jullie ook al zeiden, dezelfde taal gaan spreken. En
211 ook, dat als ik een kind uit een andere groep zou aanspreken dat die dan ook begrijpt
212 waar we het over hebben. Ik vind het namelijk ook belangrijk dat de kinderen
213 diezelfde taal spreken. Maar ook de conciërge of... Ik denk dat dat heel veel doet
214 voor preventie en rust in de school.

215 **Mmm, ja misschien is het toch nog goed om deze ook even te doen. Vinden**
216 **jullie het van belang dat de leerkrachten van onze school dezelfde methode**
217 **gebruiken? Waarom?**

218 Ik heb daar net zelf al wel iets over gezegd. Nog een aanvulling? Of?

219 **Lk 7:** Ja, ik denk dat het belangrijk is dat we dezelfde taal spreken, dus ja ik vind dat
220 wel van belang.

221 **Lk 2:** Ik had hetzelfde als LK7. En ik weet dat deze school enthousiast te krijgen is
222 voor 'werken op dezelfde manier'. Want dit doen we eigenlijk op heel veel
223 didactische vlakken wel. Waar we het eerder al over gehad hebben is dat het een
224 beetje een onderschoven kindje is, daarom denk ik dus dat het belangrijk is dat we
225 dit op sociaal emotioneel gebied ook gaan doen.

226 **Lk3:** Ja, en ik denk als je kijkt naar de verschillende groepen die er nu zijn,
227 bijvoorbeeld bij jou hè LK7, daar loopt een speciaal traject, bij groep 6 zie je dat er
228 het één en ander aan de hand is en je ziet het in groep 4 en groep 3 rommelt het.
229 Het bepaalt wel echt de sfeer in een groep. Ik denk dan als je dit preventief kunt
230 gaan aanpakken, dat je dan veel meer kunt bereiken, dan dat je wacht tot het in
231 groep 6 dusdanig escaleert en die collega er dan mee zit. Ik denk wel dat dat wel van
232 lager uit komt.

233 **Lk 5:** Ja, ik ben het daar helemaal mee eens.

234 Ik hoor jou LK2 net ook iets zeggen over onze school dat jij denkt dat het team er wel
235 voor open staat om dingen hetzelfde aan te pakken. Denken jullie dat ons team wel
236 enthousiast te maken is of te krijgen is voor een zelfde methodiek en dezelfde taal
237 spreken met betrekking tot sociaal emotioneel leren? Denken jullie dat dat iets
238 haalbaars is met het team van nu?

239 Lk 2: Ik denk het wel.

240 Lk3: Ja.

241 Lk 7: Ja, ik denk het ook.

242 Lk 5: Ja, ik denk dat ook.

243 Lk 7: Dat blijkt ook wel uit de enquête. Dat iedereen dát wel heel belangrijk vindt.

244 Lk 5: Dan wil ik graag met jullie nog naar een laatste onderdeelje...

245 **Uit de vragenlijst blijkt dat 73 % van de leerkrachten aangeeft niet te weten hoe**
246 **collega's hun lessen vormgeven en 27 % zegt dit te weten van enkele collega's.**
247 **Daarnaast geeft ruim 90 % van de leerkrachten het antwoord 'nee' of 'weet ik**
248 **niet' op de vraag of er een doorgaande lijn SEL is op school. Herkennen jullie**
249 **je hierin? En ik zou ook graag willen weten wat jij nog mist binnen ons SEL-**
250 **onderwijs, als je mag dromen, wat zou dan jouw ideaalplaatje zijn?**

251 Lk3: Ik heb opgeschreven, dezelfde taal spreken. Ik zou graag kinderen inzichtelijk
252 kunnen maken wat bepaalde sociale processen met een groep doen. Wat FIDES
253 bijvoorbeeld doet, met dominostenen en matroesjkapoppetjes. Dat je aan kinderen
254 zichtbaar kunt maken wat iets met een ander doet.

255 Lk 5: Dat het meer gaat leven bij de kinderen?

256 Lk3: Ja, en dat er bijvoorbeeld ook iets is voor kinderen die het moeilijk vinden om
257 zich uit te spreken. Dat ook zij worden gehoord.

258 Lk 2: Ik hoop alleen wel, ik weet natuurlijk nu nog niet wat we uiteindelijk gaan
259 kiezen, maar aangezien ik bij de kleuters sta hoop ik dat het wel iets wordt wat
260 behapbaar en te begrijpen is voor kleuters. Want wat ik jou nou hoor zeggen LK3,
261 dat klinkt allemaal heel mooi, maar poeh, hoe ga ik dat bij de kleuters doen? Maar
262 daar staan misschien andere dingen meer voorop.

263 Lk 7: Daar is ook een doorgaande lijn in. Ik heb ook met FIDES gewerkt.

264 Lk 2: Oké.

265 Lk 7: Ik sluit me daar eigenlijk wel bij aan. Ik mis ook dezelfde taal spreken en een
266 doorgaande lijn. Dat hebben we al een paar keer gezegd en als we mogen dromen
267 dan hoop ik dat er ook gewoon taal aan gegeven wordt. Niet alleen taal in de zin van
268 praten, maar ook symbolen of maakt niet zoveel uit wat.

269 Lk 5: Als ik jullie dan samenvat, mag ik dan stellen dat het niet alleen een lessenserie
270 zou moeten zijn, maar eigenlijk een rode draad door de hele school heen. Dat de
271 hele school hetzelfde op het gebied van SEL ademt?

272 Lk3: Ja

273 Lk 7: Dat zou mijn ideale beeld zijn.

274 Lk3: Ja, ik denk dat je dan ook vooral met buiten spelen ook heel veel aan hebt.
 275 Want tja, als ik buiten loop en de leerlingen van groep 5 komen bij mij en ik praat en
 276 hele andere taal dan de leerkracht van groep 5, dan is het voor kinderen onduidelijk.
 277 Als iedereen dezelfde taal spreekt dan kun je dingen sneller oplossen.

278 Lk 7: Ja, dat merk ik ook inderdaad. Het is onduidelijk... De ene leerkracht is
 279 strenger, van hem mag je níet.... Ik weet nu even zo snel geen voorbeeld... Iemand
 280 gooi een ander kind tegen de grond. Bij de ene leerkracht moet je sorry zeggen en
 281 mag je weer verder, van een andere leerkracht mag je een week niet buiten spelen.
 282 Ik benoem het maar even heel extreem hè.

283 Lk 2: Ja ik begrijp wat je bedoelt.

284 Lk 7: Er is niet echt een doorgaande lijn daarin.

285 Lk3: Nee

286 Lk 5: Het zijn hele kleine dingen, maar toch als je daar met z'n allen aandacht voor
 287 hebt... Dat is toch iets wat in de toekomst dan heel zinvol kan zijn.

288 Ik heb dat zelf ook. Het zou heel mooi zijn als we met z'n allen iets gaan creëren wat
 289 we met z'n allen echt gaan dragen. Ik denk dat we daar heel veel mee kunnen
 290 bereiken. Ik heb daar ook wel zin in om dat aan te gaan pakken .

291 Lk 2: Ja ik ook.

292 Lk 7: Ik merk ook wel dat we dat missen. Dus ik vind dat ook wel heel fijn om aan te
 293 pakken.

294 Lk 7: Didactisch hebben we het, tenminste dat vind ik, allemaal redelijk op de rit,
 295 maar op dit gebied kunnen we echt nog wel veel halen. Zeker als je ziet dat sommige
 296 groepen nu op dit gebied uitvallen. Denk ik dat we dit op kunnen vangen door dit al
 297 vanaf de jongste af aan, aan te pakken.

298 Lk 5: Als ik jullie nog één vraag mag stellen. Wat denken jullie dat wij als team nog
 299 nodig hebben om deze droom te kunnen verwezenlijken?

300 Lk3: Ik denk sturing van buitenaf.

301 Lk 2: Daar zat ik ook aan te denken.

302 Lk3: Mensen die ons kunnen inspireren, hoe je het moet uitdragen. Dat werkt toch
 303 beter dan dat wij een verhaal houden.

304 Lk 7: Ja, dat denk ik ook.

305 Lk 5: Dus je denkt dat we hulp nodig hebben?

306 Lk3: Ja.

307 Lk 5: Ja ik denk zelf ook dat een training voor het team goed zou zijn. Dat je eerst je
308 eigen normen en waarden gaat onderzoeken. We zijn met een grotendeels nieuw
309 team, een heel divers team, er zijn veel nieuwe mensen bijgekomen. Er zijn veel
310 mensen die hier lang hebben gewerkt vertrokken. Ik denk dat het goed is, en ook fijn
311 en prettig kan zijn, als je met elkaar in gesprek kan gaan over: waar staan wij op het
312 gebied van SEL nou eigenlijk voor? Dat we elkaar aan kunnen gaan vullen en zo
313 samen al een rode lijn kunnen gaan ontdekken.

314 Lk 7: Ja

315 Lk 5: Ja, ik denk dat ik alles wel met jullie heb besproken wat ik met jullie wilde
316 bespreken. Dit heeft mij in ieder geval een hoop verheldering gebracht. Toch nog
317 even voor de zekerheid: zijn er op dit moment nog dingen die jullie missen of kwijt
318 willen?

319 Lk7 Lk2 Lk3: Nee

Bijlage 5: Inleiding ouderenquête

Vragenlijst Sociaal Emotioneel Leren (SEL)

Beste ouder(s)/verzorger(s),

Middels deze vragenlijst wil ik onderzoeken hoe betrokken u zich voelt bij het sociaal emotioneel leren van uw kind op onze school. De uitkomsten van deze vragenlijst worden gebruikt als ontwikkelpunten voor ons sociaal emotioneel onderwijs. De vragenlijst bestaat uit slechts 6 vragen en zal hooguit 10 minuten van uw tijd in beslag nemen.

Wat is Sociaal Emotioneel Leren (SEL) eigenlijk?

SEL is het proces waarbij kinderen kennis en vaardigheden opdoen en leren toepassen, met als doel: 'beter worden in het omgaan met zichzelf én de ander'.

Bij deze kennis en vaardigheden kunt u onder andere denken aan het herkennen van emoties bij jezelf en de ander, het omgaan met heftige emoties, voor anderen zorgen, verstandige beslissingen nemen, gezonde relaties aangaan met anderen en uitdagende situaties effectief oplossen.

Heeft u meerdere kinderen op school zitten? Dan vraag ik u om vraag 1 en 2 te beantwoorden met de situatie van uw jongste kind in gedachten.

Alvast vriendelijk bedankt voor uw bijdrage aan de ontwikkeling van ons sociaal emotioneel onderwijs.

Namens team Bernadette,

Ellis Oomen

Bijlage 6: Beelden uit oproepfilmpje

Help mee en laat uw
stem horen!

Vul nu de enquête in!

Bijlage 7: Resultaten ouderenquête

Ingevuld door 117 van de 150 gezinnen op de school van het onderzoek.

1. In de klas van mijn (jongste) kind worden lessen SEL gegeven.

[Meer details](#)

Ja	46
Nee	8
Weet ik niet	63

2. Ik vind het belangrijk dat mijn kind SEL krijgt aangeboden.

[Meer details](#)

Zeer belangrijk	47
Belangrijk	56
Een beetje belangrijk	11
Niet belangrijk	3

3. Ik ben op de hoogte van onderwerpen die tijdens de lessen SEL in de klas van mijn (jongste) kind aan bod komen.

[Meer details](#)

Ja	20
Vaker wel dan niet	18
Vaker niet dan wel	31
Nee	47
Anders	1

4. Ik vind het belangrijk om te weten welke onderwerpen er aan bod komen tijdens de lessen SEL in de klas van mijn kind.

[Meer details](#)

Ja	94
Een beetje	22
Nee	1

5. Ik weet wat SEL mijn kind kan opleveren.

[Meer details](#)

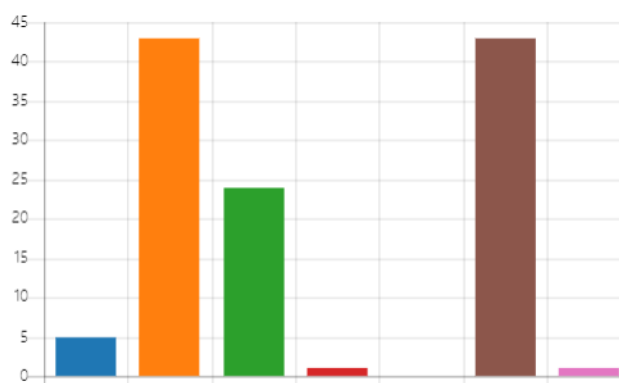
Ja	35
Een beetje	25
Een beetje, en ik zou er meer ...	34
Nee	9
Nee, maar ik zou er meer over...	14

6. Hoe zou u het sociaal emotioneel onderwijs op onze school op dit moment beoordelen?

[Meer details](#)

Zeer goed	5
Goed	43
Voldoende	24
Matig	1
Onvoldoende	0
Ik kan dit niet beoordelen, om...	43
Anders	1

7. Indien u bereid bent om op latere termijn mee te denken over de ontwikkeling van het sociaal emotioneel onderwijs op onze school, laat dan hieronder uw naam, de naam van uw kinderen en uw emailadres achter. Deze gegevens worden niet gekoppeld aan de antwoorden uit deze vragenlijst.

[Meer details](#)

I.v.m. de privacy kan ik deze antwoorden niet inzichtelijk maken, maar 44 mensen gaven aan hiervoor open te staan.

44

Antwoorden

Meest recente antwoorden

8. Indien u nog opmerkingen en/of suggesties heeft met betrekking tot dit onderzoek kunt u deze hieronder kwijt.

[Meer details](#)

17

Antwoorden

Meest recente antwoorden

1	anonymous	Ik ben zelf naar iemand geweest voor insight coaching, met mijn kind, puur om hier wat meer zicht op te krijgen
8	anonymous	Ik ben heel benieuwd hoe dit word toegepast in de lessen.
12	anonymous	Prima initiatief, erg bruikbaar voor de kinderen. Zowel tijdens de schooltijd, alsmede daarbuiten!
16	anonymous	Ik denk dat het goed is om SEL in de jongere jaren van een kind te leren dan wel toe te passen. Voor in de toekomst is dat een voordeel mbt de sociale vaardigheden / omgangsvormen.

Bijlage 8: Overzicht presentatie voorafgaand aan leerlingenenquête

3D white figure holding a large red question mark.

Waarom deze vragenlijst?

- Je helpt onze school om het onderwijs in SEL te verbeteren.
- Je helpt juf Ellis met haar opleiding.
- De leerkrachten en jullie ouders hebben hun mening al kunnen geven... nu zijn jullie aan de beurt!

Wat is SEL?

- Sociaal Emotioneel Leren
- Lessen en situaties waarin je vaardigheden leert om goed met jezelf én met de ander om te gaan.

De 5 SEL-compententies

	Competentie	Omschrijving
Ik competenties	Besef van jezelf	• Kennis van je eigen lichaam • Gevoelens herkennen en benoemen • Zelfvertrouwen
	Zelfmanagement	• Heftige emoties controleren • Doelgericht gedrag • Weten wanneer je hulp moet zoeken
Jij competenties	Besef van de ander	• Empathie • Je inleven in de ander • Diversiteit waarderen
	Relaties met anderen	• Vrienden maken • Vrienden houden • Conflicten voorkomen en oplossen
Wij competenties	Keuzes maken	• Eerlijk onderhandelen • Goed zijn voor jezelf en de ander • Zelfreflectie

Bijlage 9: Resultaten leerlingenenquête

Ingevuld door 80 van de 80 leerlingen in groep 5 t/m 8 op de school van het onderzoek. De afname werd begeleid door de onderzoeker.

1. In hoeverre ben jij tevreden over hoeveel aandacht er in jouw klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Besef van jezelf'? Denk bij 'Besef van jezelf' aan: kennis van je eigen lichaam, gevoelens herkennen en benoemen, zelfvertrouwen.

[Meer details](#)

● Zeer tevreden	6
● Tevreden	45
● Een beetje tevreden	20
● Niet tevreden	2
● Weet ik niet	7

2. In hoeverre ben jij tevreden over hoeveel aandacht er in jouw klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Zelfmanagement'? Denk bij 'Zelfmanagement' aan: heftige emoties controleren, doelgericht gedrag, weten wanneer je hulp moet zoeken.

[Meer details](#)

● Zeer tevreden	10
● Tevreden	38
● Een beetje tevreden	23
● Niet tevreden	4
● Weet ik niet	5

3. In hoeverre ben jij tevreden over hoeveel aandacht er in jouw klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Besef van de ander'? Denk bij 'Besef van de ander' aan: inleven in een ander, meeleven met een ander, verschillen tussen mensen accepteren en waarderen.

[Meer details](#)

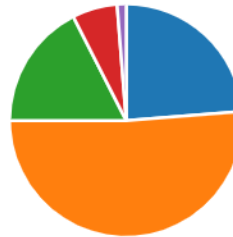
● Zeer tevreden	19
● Tevreden	42
● Een beetje tevreden	15
● Niet tevreden	2
● Weet ik niet	2

4. In hoeverre ben jij tevreden over hoeveel aandacht er in jouw klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Relaties kunnen hanteren'? Denk bij 'Relaties kunnen hanteren' aan: vrienden maken, vrienden houden, ruzies voorkomen en oplossen.

[Meer details](#)

● Zeer tevreden	19
● Tevreden	41
● Een beetje tevreden	14
● Niet tevreden	5
● Weet ik niet	1

5. In hoeverre ben jij tevreden over hoeveel aandacht er in jouw klas uitgaat naar de SEL-competentie 'Keuzes maken'? Denk bij 'Keuzes maken' aan: eerlijk onderhandelen, goed zijn voor jezelf en de ander, zelfreflectie.

[Meer details](#)

● Zeer tevreden	8
● Tevreden	50
● Een beetje tevreden	15
● Niet tevreden	2
● Weet ik niet	5

6. In mijn klas wordt er 1 keer in de week of vaker minstens een half uur met de hele klas tijd besteed aan onderwerpen die samenhangen met de 5 SEL-competenties: Besef van jezelf, Zelfmanagement, Besef van de ander, Relaties kunnen hanteren, Keuzes maken.

[Meer details](#)

● Ja	9
● Vaker wel dan niet	14
● Vaker niet dan wel	24
● Nee	15
● Weet ik niet	18

7. Ik beoordeel het onderwijs in SEL op onze school met een:

[Meer details](#)

Beoordeeld met een vijfpuntsschaal:

80

Antwoorden

3.64

Gemiddeld aantal

8. Ik vind het belangrijk om op school les te krijgen in onderwerpen die samenhangen met de 5 SEL-competenties: Besef van jezelf, Zelfmanagement, Besef van de ander, Relaties kunnen hanteren, Keuzes maken.

[Meer details](#)

● Zeer belangrijk	24
● Belangrijk	43
● Een beetje belangrijk	7
● Niet belangrijk	2
● Weet ik niet	4

9. Als er in mijn klas aandacht is voor de 5 SEL-competenties, (bijv. hoe ik om kan gaan met mijn emoties, hoe ik goed ben voor mijzelf en de ander, hoe ik een ruzies kan voorkomen en oplossen) draagt dat bij aan 'lekker in mijn vel zitten'.

[Meer details](#)

● Mee eens	34
● Beetje mee eens	35
● Beetje mee oneens	4
● Oneens	0
● Weet ik niet	7

10. Ik vind het belangrijk dat mijn ouders weten wat ik leer op het gebied van de 5 SEL-competenties: Besef van jezelf, Zelfmanagement, Besef van de ander, Relaties kunnen hanteren, Keuzes maken.

[Meer details](#)

● Zeer belangrijk	24
● Belangrijk	27
● Beetje belangrijk	21
● Niet belangrijk	3
● Weet ik niet	5

11. Wat zou jij op het gebied van SEL nog graag willen leren?

[Meer details](#)

over hoe je emoties moet gebruiken

Een paar voorbeelden hoe je om moet gaan als je boos bent.

hoe je met ruzies moet omgaan of als je bijvoorbeeld bedreigd

ik competenties

hoe moet je als iemand je na doet tegen hem of haar het zeggen zonder haar of hem te kwetsen dat soort dingen

hoe we ruzie's kunnen voorkomen en ons in bedwang houden.

Hoe je in een situatie om moet gaan als iemand boos op je is

over gevoelens

over hoe je vrienden maakt en houdt

je eigen keuze maken

zelfvertrouwen

hoe je met mensen beter omgaan

hoe ik ruzie's kan voorkomen

Ruzies te voorkomen Zelfvertrouwen

Gevoelens herkennen en benoemen.

je in leven in andere mensen en vertrouwen hebben in je zelf

zelfvertrouwen

meer zelf vertrouwen

dat pesten nergens goed voor is

niks

meer met emoties leren

hoe je met elkaar om moet gaan.

ik vind het belangrijk om te leren om aardig te zijn tegen elkaar en hoe we goed met elkaar kunnen samenwerken. Ik vind het belangrijk om te praten over hoe je medeleven kunt tonen aan een ander.

12. Waaraan moet onze school volgens jou nog meer aandacht besteden, als het gaat om SEL?

[Meer details](#)

25

Antwoorden

Meest recente antwoorden

aan ruzies of andere dingetjes want dat gebeurt echt heeeeeeel weinig!!! daar moet iets mee gebeuren...

Dat je moet respecteren hoe een ander is.

omdat het goed is voor de kinderen . Het is goed voor jezelf en voor anderen dus ik vind dat ik dat er veel tijd aan moet besteed worden.

sociaal. ;

aan : pesten,buitensluiten en goed met elkaar omgaan

keuzes maken

omgaan met vrienden en vriendinnen

Omdat het belangrijk is om het te leren. En om goed met elkaar om te gaan :]

ruzie en besef van anderen (bijvoorbeeld de emotie's kunnen leren)

over met andere omgaan door niet pesten slaan en zo en niet buiten sluiten soms zie ik dat dan wel

Omdat het belangrijk is dat je aardig tegen elkaar bent

over vriendschap

vrienden maken en houden, over hoe je op mensen kunt afstappen en hoe je tegen iemand nee kan zeggen en als die gene doorgaat hoe je het dan moet oplossen

lentekriebels (vrienden maken)!!!!!!!

Besef van de ander

besef van een ander

zelfvertrouwen leren te krijgen.

kinderen het gevoel geven dat ze ook echt iets kwijt kunnen bij de leerkrachten

Dat iedereen mee mag doen met een spel.

aan dat de kinderen van andere klassen ook de andere klasse moeten respecteren

zelfvertrouwen

qua het categorie Relaties met andere.. hoe je dingen kan voorkomen.

op het schoolplein aan een anderdenken

Ik zou meer SEL lessen willen hebben.

Bijlage 10: Notulen focusgroepbijeenkomsten

1^e bijeenkomst augustus 2018

Eerste bijeenkomst met de focusgroep. De onderzoeker presenteert de bevindingen die uit het vooronderzoek (Beroepsproduct 3) naar voren zijn gekomen. Belangrijkste uitkomsten zijn dat het team vindt dat er binnen het onderwijs te weinig aandacht voor sociaal emotioneel leren (SEL) is en dat een doorgaande lijn ontbreekt. De focusgroep is benieuwd waarom veel collega's vinden dat er te weinig aandacht is voor SEL. Daarnaast zijn zij ook benieuwd naar wat iedereen doet op het gebied van SEL in zijn klas, aangezien veel teamleden vinden dat een doorgaande lijn ontbreekt. Samen wordt er nagedacht over vragen voor de teamleden-enquête om dit alles op te helderen

2^e bijeenkomst november 2018

We evalueren kort de studiedag. Zowel de onderzoeker als de focusgroepleden bemerkten veel enthousiasme voor het onderwerp SEL tijdens de studiedag. Belangrijk om dit enthousiasme te voeden en warm te houden. De onderzoeker deelt met de leden de belangrijkste uitkomsten van de leerkrachtenenquête en het groepsinterview (zie bijlage 3 en 4). Er wordt besloten dat het belangrijk is en blijft om te werken aan kennisuitbreiding SEL in het team. Daarmee investeren we ook in draagvlak. We plannen in om in bijeenkomst 4 samen na te denken over hoe we in het nieuwe schooljaar verder gaan met SEL in het team.

3^e bijeenkomst januari 2019

Bijeenkomst 3 van de focusgroep. Er wordt nagedacht over vervolgonderzoek. De focusgroep wil ouders en leerlingen ook graag betrekken bij het onderzoek. Er wordt besloten eerst de beleving van ouders ten opzichte van het sociaal emotioneel onderwijs onder de loep te nemen. Er wordt samen nagedacht over enquêtevragen voor ouders.

Verder wordt besproken hoe ouders geënthousiasmeerd kunnen worden voor het invullen van de ouderenquête. Er wordt besloten dat een filmpje met daarin enkele leerlingen zou kunnen helpen. Deze wordt dan tijdens de middagen van de rapportagegesprekken afgespeeld. Bij binnenkomst van ouders wordt het filmpje op groot scherm afgespeeld. Er is dan direct de gelegenheid om de enquête in te vullen op enkele Chromebooks.

4^e bijeenkomst april 2019

In de 4^e focusgroepbijeenkomst worden de belangrijkste uitkomsten van de ouderenquête besproken. Er wordt ook nagedacht over de inhoud van een leerlingen-enquête.

Directie heeft inmiddels bevestigd dat SEL als ontwikkelpunt op het nieuwe schoolplan wordt gezet. De focusgroepleden denken na over het verdere 'SEL-pad' in het team. De leden zijn het erover eens dat de kennisbasis SEL moet worden uitgebreid zodat het SEL-fundament bij alle teamleden aanwezig is. De focusgroepleden denken dat het extra inspirerend zou zijn als er een extern

inspirerend persoon deze basis legt in het volgende schooljaar. De onderzoeker gaat hierover in gesprek met directie.

5^e en laatste bijeenkomst mei 2019

In de 5^e focusgroept bijeenkomst presenteert de onderzoeker de belangrijkste resultaten van de leerlingenenquête.

Vervolgens deelt de onderzoeker het idee met de focusgroepleden om Kees van Overveld tijdens enkele studiedagdelen in te huren, zodat in het team een inspirerende en beredeneerde SEL-basis wordt gelegd. De leden zijn direct enthousiast. Er wordt ook het idee geopperd om in het nieuwe schooljaar aan de slag te gaan met de minicursus 'Hoe SEL is het team' (Van Overveld, 2017b), zodat teamleden samen de 5 SEL-competenties kunnen ervaren. Het idee daarachter is dat wanneer teamleden de 5 SEL-competenties begrijpen (en weten wat deze voor zichzelf en voor de leerlingen betekenen), zij deze competenties ook beter over kunnen brengen.

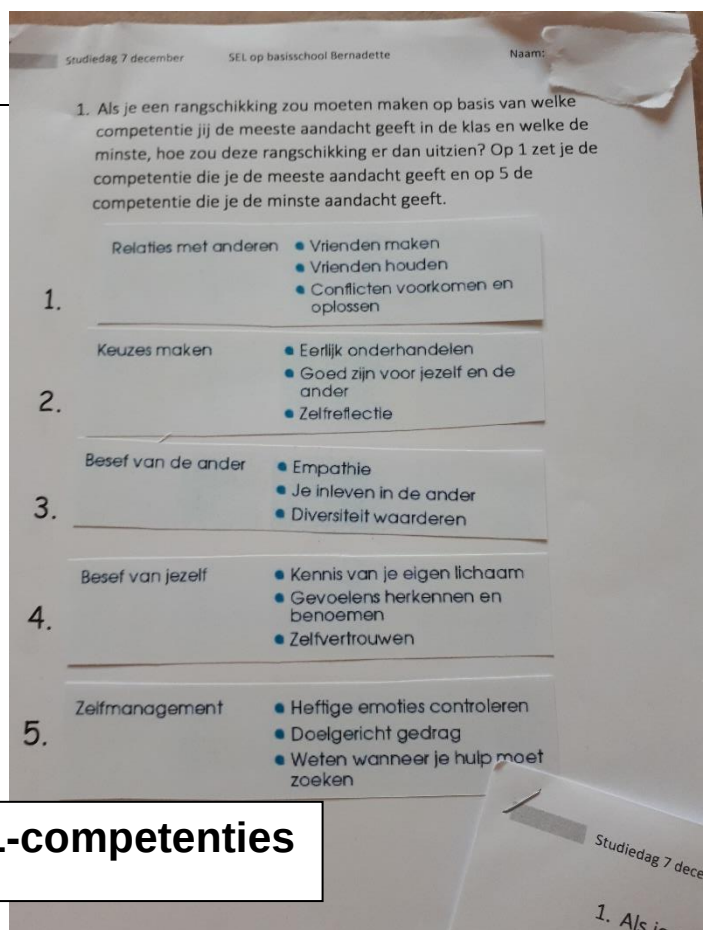
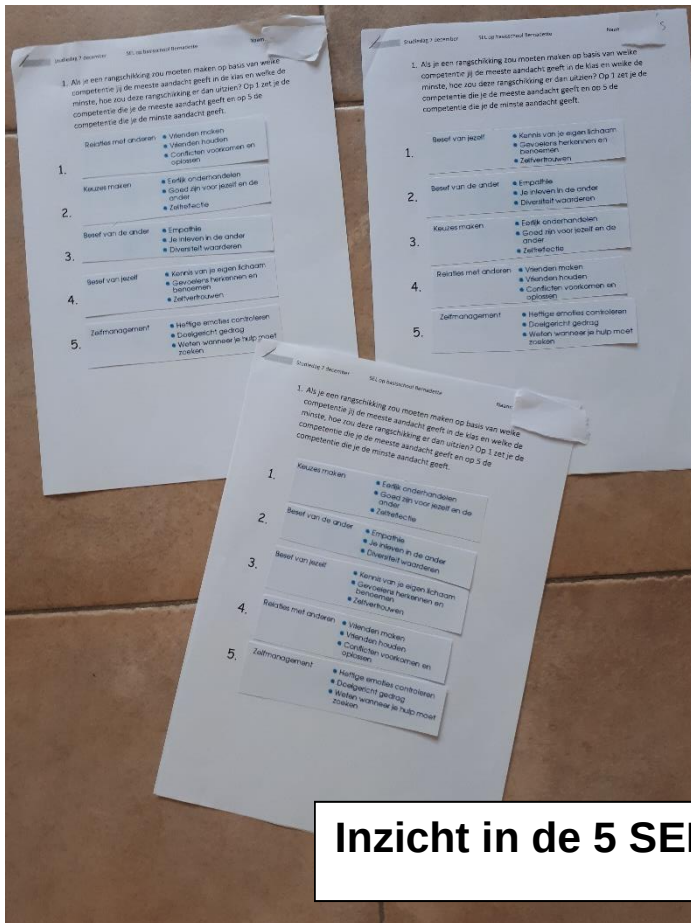
Wat er verder nog gebeurt:

Na deze bijeenkomst richt de onderzoeker zich op de uitwerking van het onderzoeksverslag. Het einde van het schooljaar 2018-2019 nadert. De focusgroep wordt opgeheven.

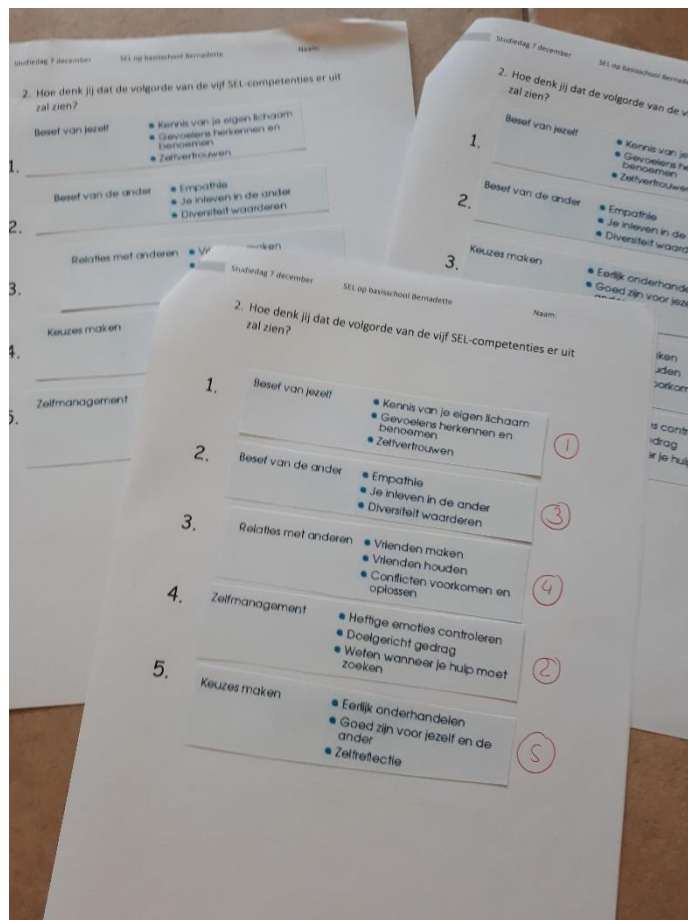
In het nieuwe schooljaar 2019-2020 wordt een expertgroep Gedrag/SEL opgericht. De onderzoeker geeft leiding aan deze expertgroep van 4 leerkrachten (waarvan naast de onderzoek nog 2 leerkrachten de Master (S)EN gericht op gedrag hebben afgerond). Zij richten zich op het vergroten van draagvlak voor- en kennis van SEL in het team. Dit doen zij door teambijeenkomsten te organiseren met als inhoud een verdere kennismaking met de 5 SEL-competenties a.h.v. de minicursus: Hoe SEL is het team (Van Overveld, 2017b). Daarnaast verzorgt Kees van Overveld zelf 3 studiedagdelen. De inhoud daarvan wordt in samenspraak tussen Kees van Overveld, directie en de expertgroep SEL bepaald.

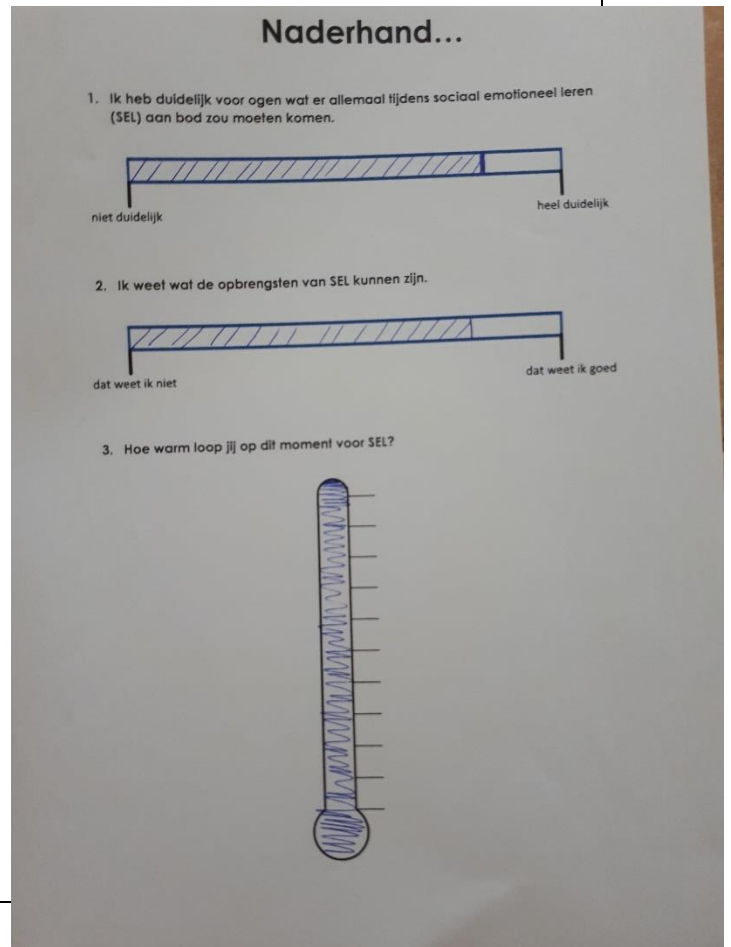
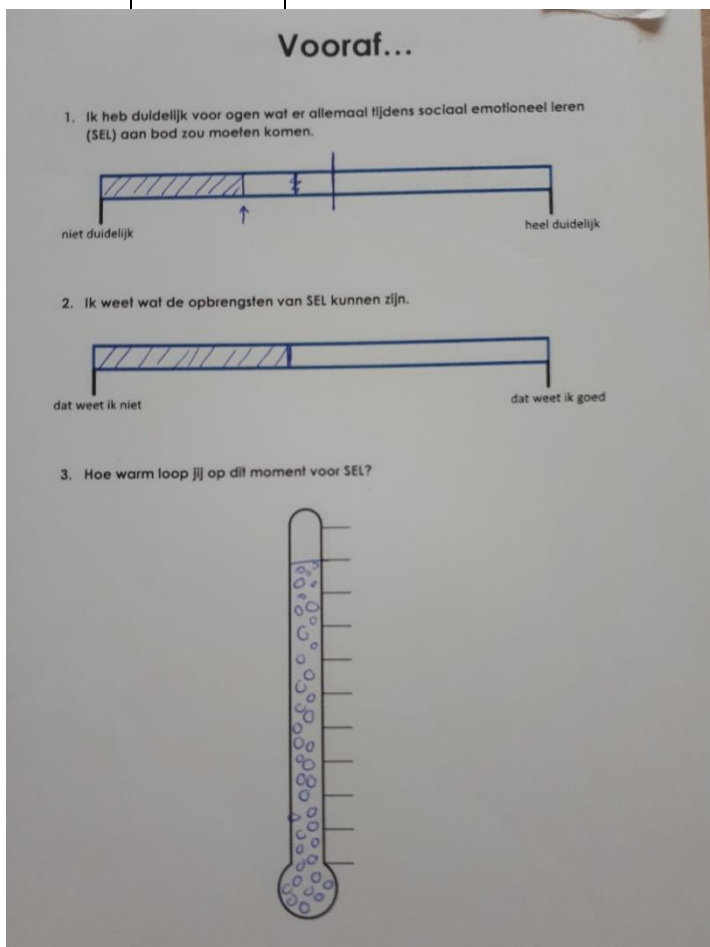
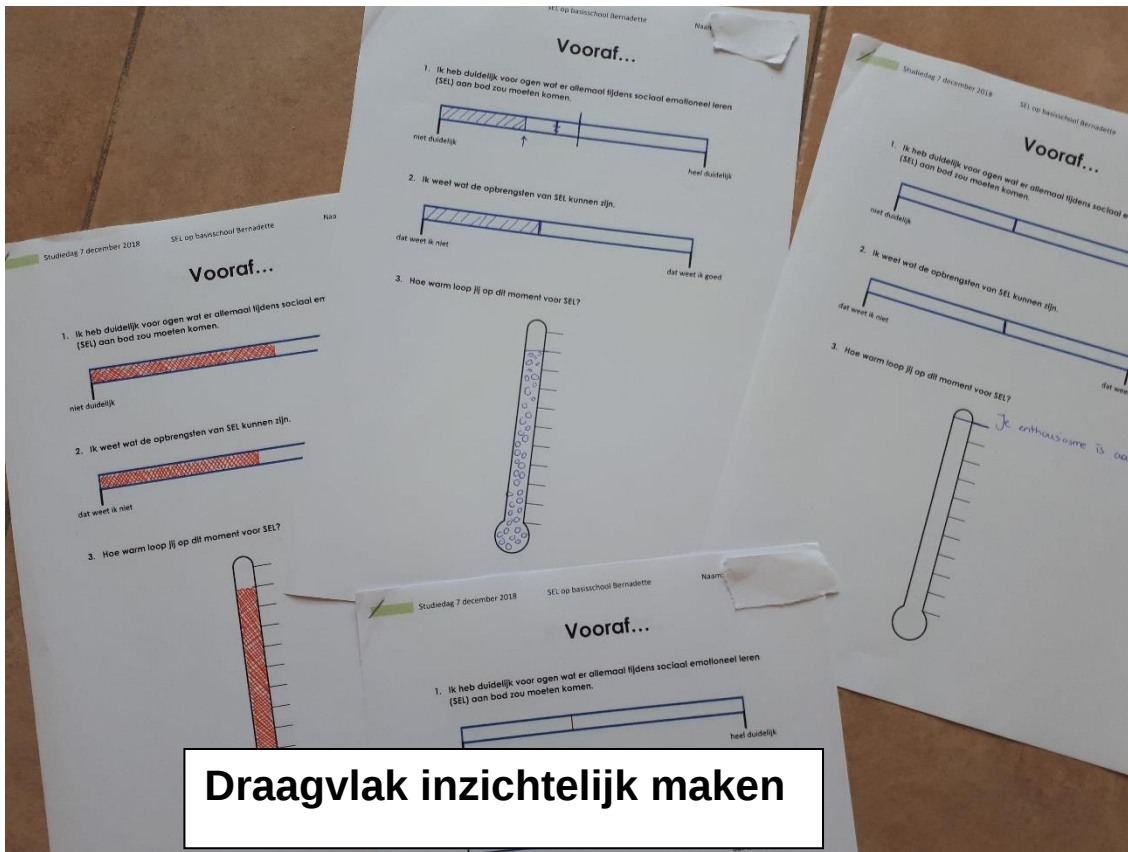
Bijlage 11: Logboek

Augustus 2018	• Eerste bijeenkomst met de focusgroep. Ik presenteer aan hen de bevindingen die uit mijn vooronderzoek (Beroepsproduct 3) naar voren zijn gekomen. Belangrijkste uitkomsten zijn dat het team vindt dat er binnen het onderwijs te weinig aandacht voor sociaal emotioneel leren (SEL) is en dat een doorgaande lijn ontbreekt. Wij zijn benieuwd waarom veel collega's vinden dat er te weinig aandacht is voor SEL. Daarnaast zijn wij ook benieuwd naar wat iedereen doet op het gebied van SEL in zijn klas, aangezien veel teamleden vinden dat een doorgaande lijn ontbreekt. Samen denken we na over vragen voor de teamleden-enquête om dit alles op te helderen. • Ik stel de enquête op. Deze enquête hang ik op aan de theorie die ik reeds gelezen heb over de 5 SEL-competenties en het SAFE-principe. Dit biedt mij handvatten om een beredeneerde enquête op te zetten, waarmee ik de huidige situatie in kaart breng, maar ook hoe die huidige situatie zich verhoudt tegenover de laatste inzichten op het gebied van SEL.
September 2018	• Ik bereid een interactieve presentatie aan het team voor waarin ik hen informeer over de uitkomsten van het vooronderzoek (zie vak hierboven 'Augustus 2018'). Daarnaast leg ik hen de SEL-competenties en het SAFE-principe voor. Ik denk na over hoe ik het draagvlak voor SEL onder mijn collega's kan meten. • Ik geef mijn presentatie tijdens de eerste studiedag van het nieuwe schooljaar. Zie hieronder voor een impressie van die presentatie. The photograph shows a woman standing at the front of a room, presenting to a group of people seated at tables. A large screen displays a presentation slide. The room has a yellow door, a fire extinguisher, and a window with blinds. The audience is seen from behind, sitting at tables with papers and pens.

Inzicht in de 5 SEL-competenties

Oktober 2018	• Afname enquête onder teamleden. • Analyseren uitkomsten enquête. • A.h.v. de uitkomsten bereid ik een focusgroepbijeenkomst voor, om met hen de uitkomsten van de leerkrachtenenquête te delen.
November 2018	• 2^e focusgroepbijeenkomst. Ik deel met hen de uitkomsten van de leerkrachtenenquête. • Ik bereid een groepsinterview voor met de leerkrachten van groep 2, 3, 5 en 7 n.a.v. de uitkomsten van de leerkrachtenenquête. (Dezelfde leerkrachten als in de focusgroep). Ikzelf vertegenwoordig groep 5. Ik ben nieuwsgierig naar achterliggende gedachten en gevoelens bij de uitkomsten van de eerder afgenomen enquête. • Werken aan hoofdstuk 1 van het onderzoeksverslag.
December 2018	• Het groepsinterview met de leerkrachten van groep 2, 3, 5 en 7 wordt afgenomen. • Het groepsinterview wordt uitgewerkt. • Werken aan hoofdstuk 1 van het onderzoeksverslag.
Januari 2019	• Bijeenkomst 3 van de focusgroep. We denken na over vervolgonderzoek. We willen ouders en leerlingen ook graag betrekken bij het onderzoek. We besluiten eerst de beleving van ouders ten opzichte van het sociaal emotioneel onderwijs onder de loep te nemen. We denken samen na over enquêtevragen voor ouders. Daarnaast denken we ook na over hoe we ouders kunnen enthousiasmeren voor het invullen van de ouderenquête. We besluiten dat een filmpje met daarin enkele leerlingen zou kunnen helpen. Deze draaien we dan af tijdens de middagen van de rapportagegesprekken. Bij binnenkomst van ouders wordt het filmpje op groot scherm afgespeeld. Er is dan direct de gelegenheid om de enquête in te vullen op enkele Chromebooks. • Ik werk in overleg met de IB'er een script voor het filmpje uit. • Ik benader leerlingen en hun ouders voor toestemming voor het opnemen van een filmpje. • Werken aan hoofdstuk 1 van het onderzoeksverslag.
Februari 2019	• Ik maak opnames voor het filmpje. • Ik monteer de verschillende filmpjes tot één aantrekkelijk en aansprekend geheel. • Tijdens de rapportageweek wordt het filmpje afgespeeld en ouders vullen de enquête in. • Werken aan hoofdstuk 2 van het onderzoeksverslag
Maart 2019	• Ik analyseer en verwerk de uitkomsten van de ouder-enquête. • Werken aan hoofdstuk 2 van het onderzoeksverslag.
April 2019	• In de 4^e focusgroepbijeenkomst bespreken wij de uitkomsten van de ouderenquête. We denken samen na over de inhoud van een leerlingen-enquête. • Ik werk de leerlingen-enquête verder uit.

	• Ik krijg van de directeur te horen dat een nieuwe opzet van SEL een plekje heeft gekregen in het nieuwe schoolplan. Het is één van de speerpunten waar we in volgende jaren aan gaan werken. • Werken aan hoofdstuk 2 van het onderzoeksverslag.
Mei 2019	• Ik neem in de bovenbouwgroepen (5 t/m 8) de leerlingenenquête af. Dit doe ik door eerst een korte presentatie over SEL en de SEL-competenties te geven. Vraag voor vraag (zodat ik steeds tussendoor toelichting kan geven) vullen de leerlingen de enquête in. • Ik analyseer en verwerk de uitkomsten van de leerlingenenquête. • In de 5^e focusgroepbijeenkomst presenteer ik de resultaten van de leerlingenenquête. Ook deel ik met hen de stap vanuit directie om de ontwikkeling van SEL in het nieuwe schoolplan op te nemen. We brainstormen samen over wat een volgende stap zou moeten zijn. We komen samen tot de conclusie dat het draagvlak onder collega's verder vergroot moet worden en dat we hulp nodig hebben bij het kiezen van een geschikte methodiek die goed bij onze school en ons onderwijs past. We willen hierbij graag een externe professional betrekken. • Eind mei presenteer ik tijdens een studiedag de uitkomsten van zowel de ouderenquête als de leerlingenenquête aan het team. • Werken aan hoofdstuk 3 van het onderzoeksverslag.
Juni 2019	• Ik bespreek met de directeur de mogelijkheid om Kees van Overveld te benaderen voor de invulling van enkele studiedagmomenten in het nieuwe schooljaar. De directeur is enthousiast en ik mail met Kees van Overveld. Een dag later hebben we telefonisch contact over hoe de invulling van de 3 studiemomenten er uit moet komen te zien. • Werken aan hoofdstuk 3 van het onderzoeksverslag.
Augustus t/m oktober 2019	• Werken aan hoofdstuk 3 van het onderzoeksverslag. • Met de 'nieuw' opgezette expertgroep SEL wordt de eerste bijeenkomst 'Besef van jezelf' van de minicursus: 'Hoe SEL is het team?' (Van Overveld, 2017b) opgezet. • Kees van Overveld verzorgt in september een studiedagdeel, waarin hij de basis van SEL aan het team uitlegt. Het team wordt op verschillende manieren uitgedaagd na te denken over SEL in hun groep of SEL bij een bepaalde leerling a.h.v. de 5 SEL-competenties.
November 2019 t/m januari 2020	• Werken aan hoofdstuk 4 van het onderzoeksverslag. • Met de 'nieuw' opgezette expertgroep SEL wordt de eerste bijeenkomst 'Zelfmanagement' van de minicursus: 'Hoe SEL is het team?' (Van Overveld, 2017b) opgezet.
	• Werken aan hoofdstuk 5 van het onderzoeksverslag. • Onderzoeksverslag afronden, puntje op de i. • Inschrijven inleveren onderzoek • Inleveren onderzoek

Februari t/m april 2020	Helaas komt hier het vervolg van de minicursus SEL en de 2 studiedagdelen die Kees van Overveld zou komen verzorgen, stil te liggen i.v.m. de Coronacrisis. Tips van Kees van Overveld over 'SEL op afstand' worden gebruikt: https://files.sgbsg.nl/lerarencollectief/uploads/2020/04/01151202/Aandacht-voor-SEL-op-afstand..pdf.